

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu: 261

BÜYÜK TÜRK BİLGİNİ  
İMÂM MÂTÜRÎDÎ  
VE MÂTÜRÎDİLİK

**Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı**

22 - 24 Mayıs 2009 İstanbul



İstanbul 2012

## 9. TEBLİĞ

## MÜRÇİE'NİN MEZHEPLİĞİ PROBLEMİ ve EBÛ MANSÛR el-MÂTÜRÎDÎ

Doç. Dr. Çağfer Karadaş

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / BURSA

## A. İrcâ' Kavramı

İrcâ' kelimesini kavramak için öncelikle buna karşılık getirilen te'hîr kelimesinin incelenmesinde fayda vardır. Âyetlerde geçtiği şekli dikkate alındığında te'hîr kelimesinin iki anlamının olduğu görülür: Biri "O kişi yaptığını ve yapmadığını (ahharat) bilecektir"<sup>348</sup> mealindeki âyette geçtiği üzere 'terk etmek' veya 'ihmal etmek', ikincisi ise "Biz onu sadece sayılı bir süre için erteliyoruz (nüahhiru)"<sup>349</sup> mealindeki âyette geçtiği üzere 'ertelemek' anlamındadır. İrcâ' kelimesinin de âyetlerdeki iki anlamı dikkate alındığında te'hîr kelimesine benzer anlam taşıdığı görülür: Birincisi Hz. Peygamber'e hanımları ile ilgili bir hitapta "Onlardan dilediğini terk edersin (türcî), dilediğini de yanında bırakırsın"<sup>350</sup> mealindeki âyette geçtiği şekilde 'vazgeçmek' ve 'terk etmek' diğeri ise "Başka bir grup ise, Allah'ın emrine bırakılmışlardır (murcevne/murceûne), Allah dilerse azap eder, dilerse tövbelerini kabul eder"<sup>351</sup> mealindeki âyette olduğu gibi 'ertelemek' ve 'geriye bırakmak'tır.<sup>352</sup>

İrcâ' kelimesinin ism-i fâil kalıbı olan mürçî ise, yukarıdaki anlamlarından hareketle ya 'terk eden' ya da 'erteleyen' anlamına gelir. İstilahtaki anlamı ise iman edip ameli terk eden veya iman edip ameli erteleyen, ihmal eden, geriye bırakan, önemsemeyen anlamındadır. Nitekim İbn Manzûr, Mürchie kelimesine "iman hakkında ameli hesaba katmayarak hüküm verenler" şeklinde bir mana verir ki, bu ircâ' kelimesinin terk etmek ve ihmal etmek anlamlarına karşılık gelir. Devamında ise "Sanki bu kişiler iman etmekte ama ameli te'hîr etmekte. Onlara göre namaz kılmasalar, oruç tutmasalar da imanları kendilerini kurtarır" demek suretiyle te'hîr kelimesinin de terk etmek ve kaybetmek anlamlarını tercih ettiği

348 el-İnfîtâr 82/5.

349 Hûd 11/104.

350 el-Ahzâb 33/51.

351 et-Tevbe 9/106.

352 Cevherî, *es-Sihâh* (Ahmed Abdülgafûr Atâr), Beyrut 1399/1989, I, 52, VI, 2352; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1410/1990, I, 83-84, XIV, 311; ayr. bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehli's-sunne* (nşr. Fatıma Yûsuf el-Haymî), Beyrut 1425/2004; IV, 128; Fahreddin er-Razî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut ts. Dâru İhyâu't-Turâsî'l-Arabî, XXV, 221, XXXI, 77.

görülür.<sup>353</sup> Fahreddî er-Râzî, et-Tevbe Sûresi 106. âyetinin tefsirinde Mürcie'nin bu isimle isimlendirilmesinin sebebi olarak "tövbe eden kişinin bağışlanması konusunda kesin hüküm belirtmemelerini ve durumlarını Allah'ın iradesine bırakmalarını" gösterir. Ebû Hanîfe'nin çağdaşı muhaddis Evzaî'den naklettiği görüşe göre ise onlara bu ismin verilmesi "iman edip ameli terk etmeleri" dolayısıyla.<sup>354</sup> Mütercim Âsım Efendi ise, yukarıda geçen anlamlara ilave olarak bu kelimenin umut anlamına gelen recâ kelimesi ile irtibatına dikkat çeker ve buradan hareketle de Mürcie'nin "Allah'tan bağışlanmayı umut edenler" anlamına geleceğini söyler. Zâten Mürcie için kullanılan "ibadetin küfre faydası olmadığı gibi günahın imana zararı olmaz" şeklindeki tanım bu anlamı ifade eder.<sup>355</sup>

Mezhebin isminin bile problem teşkil ettiğinin farkında olan fırak müellifleri isimlendirme konusunda tereddüt ve ihtilaf içindedirler. Nitekim Abdülkâhir el-Bağdadî kanaatini *el-Milel*'de şu şekilde ortaya koyar: "İsimlendirme/isminin hangi anlama geldiği hususunda ihtilaf edildi. Ka'bi *Makâlât*'ında onlara Mürcie denmesi ölene kadar tevbe etmeyen kebîre sahibinin durumu hakkında kesin kanaat belirtmemeleri sebebiyledir iddiasında bulundu. Bu kanaati yanlışır. Çünkü Mürcie iman edip ameli ihmal edenlerdir." İman edip ameli ihmal edenler ifadesinin anlamını ise *el-Fark beyne'l-fırak*'ta "bu kişiler imanı sadece ikrardan ibaret görürler" diye açıklar. Bu durumda Bağdadî'nin ircâ' ve te'hir kelimelerine yüklediği anlamın terk etmek olduğu görülür. Aynı görüşü benimseyen Ebû Muzaffer el-İsferâyînî ise, ircâ'nın te'hir anlamında olduğunu bunun da "ibadetin küfre yararının bulunmaması gibi günahın imana zararı olmaz" anlamına geleceğine dikkat çeker.<sup>356</sup> Ancak onun verdiği bu anlam, terk etmek manasına gelen te'hir karşılığında değil, Mütercim Âsım'ın işaret ettiği umut/recâ anlamını ifade eder.

İrcâ' kavramına geniş yer ayıran Şehristânî, bu kelimenin biri ihmal ve terk etmek, diğeri ise umut vermek şeklinde iki anlamının bulunduğuna dikkat çeker. Bu durumda Mürcie ya önceki anlama uygun olarak iman edip amelieri terk edenler şeklindedir ya da ibadet etmenin küfre yarar sağlamaması gibi günah işlenmenin de imana zararı olmaz kanaatinde olanlar, yani günah işleyenlere umut bahşedenler anlamındadır. Bunların dışında Şehristânî, nispeten

353 İbn Manzûr, *Lisâni'l-Arab*, I, 84.

354 Fahreddin er-Razî, *et-Tefsîr*, XVI, 191.

355 Mütercim Âsım, *Kâmus Tercemesi*, İstanbul 1268, I, 24.

356 Abdülkâhir el-Bağdadî, *el-Milel ve'n-nihal* (nşr. Albert N. Nader), Beyrut 1992, s. 139; mlf., *el-Fark beyne'l-fırak* (nşr. Muhammed M. Abdülhamid), Beyrut 1411/1990, s. 202. İbn Muzaffer el-İsferâyînî, *et-Tabîr fi'd-dîn* (Kemal Yûsuf el-Hût), 1403/1983, s. 97.

zayıf görüş olarak ircâ' için, kebire sahibinin durumunu kıyamet gününe havale etmek yani ertelemek ve Hz. Ali'nin fazilet derecesini dördüncü sıraya atmak şeklinde iki tarif daha sıralar. Aslında bu son iki tariften birincisi Mu'tezile'nin, ikincisi ise Şîa'nın ircâ' tarifidir. Zâten Şehristânî, "Mürchie birinci tarife göre Mu'tezile'nin, ikinci tarife göre ise Şîa'nın mukabili bir mezheptir" kaydını düşer.<sup>357</sup>

Bu kavramın ilk olarak kim tarafından kullanıldığı hususunda da bir belirsizlik vardır. Bir başka belirsizlik ise kavramın ilk olarak olumlu anlamda mı yoksa olumsuz anlamda mı kullanıldığıdır. Kelime ra-ce-ve kalıbında övgü anlamında kullanılırken te'hir anlamına gelen ircâ' kullanımı daha çok yergi anlamındadır. Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) naklettiğine göre ircâ' kelimesini olumlu anlamda ilk kullanan, sahâbeden Mu'âz b. Cebel'dir.<sup>358</sup> Ebû Hanîfe'nin de kendisine nispet edilen risalelerinde bu olumlu anlamı tercih ettiği ve desteklediği görülür. Ancak bu olumlu kullanımlar, kavramsal düzeyde kalmaktan öteye geçememiş, hiçbir kimse de olumlu anlamda bir mezhep nisbesi olarak bu ismi şahsına nispet etmemiştir. Kavramı olumlu anlamda kullanan Ebû Hanîfe bile mezhep nisbesi olarak onun kendisine yakıştırılmasına karşı çıkmıştır. Ancak o ısrarla bu kavramın olumlu anlamını ve arkasında yatan olumlu düşüncüyü savunmuştur. İrcâ' kavramının dışlayıcı fonksiyon yüklenerek olumsuz anlamda kullanımı daha yaygın olmuş hatta olumlu anlamda kullanımın bastırılmasına yol açmıştır. Zahid el-Kevserî'nin Ebû Hanîfe'nin Osmân el-Bettî'ye gönderdiği *Risâle*'sinin altına düştüğü nota göre ircâ' lakabını Ehl-i Sünnet hakkında yergi anlamında ilk kullanan kişinin Hâricîlerden Nafi' b. Ezrak olduğu görülür.<sup>359</sup> Mâtürîdî (ö. 333/944) yericî anlamda bu ismi ilk kullananların Haşviyye dediği Ehl-i Hadis, Mu'tezile ve Şîa olduğunu dile getirir. Çağdaşı Şîî/İsmâîlî âlimlerden Ebû Hâtîm er-Râzî de (322/933) Mâtürîdî'nin bu tespitlerini doğrulayan bilgiler verir.<sup>360</sup> Bu kavramın kullanılma zamanı konusunda Lâlekâî (ö. 418/1027) İbn Eş'as olayını ve onun hezimetini sonrasını işaret eder.<sup>361</sup>

357 Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* (A. A. Mihnâ-A.H. Fâ'ür), Beyrut 1410/1990, I, 161-162.

358 Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Şerhu'l-Fikhi'l-ıbsat* (Hans Daiber, *The Islamic Concept of Belief in the 4th/10th Century*), Bikoşsha Co. Ltd, Japan 1995, s. 126-130.

359 bk. Zahid el-Kevserî, "70. sayfadaki dipnot", Ebû Hanîfe, *Risâle Ebî Hanîfe ilâ Osmân el-Bettî*, Mustafa Öz, *İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri*, İstanbul 1981, s. 70;

360 Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003, s. 613-618; Ebû Hâtîm er-Razî, *Kitâbü'z-Zîne*, Ubeydullah Sellam es-Samerrâî, *el-Guluv ve'l-firaku'l-Gâliyye fi'l-hadârati'l-İslâmiyye*, Bağdat 1982, s. 262-265.

361 Lâlekâî, *Şerhu Usûli i'tikâdi Ehli's-Sunne ve'l-cemaa'* (nşr. Ahmed el-Gamidî), Beyrut 1420, V, 1084.

## B. İrcâ'ın Kapsamı

İrcâ'ın kapsamı yani hangi grupları ya da mezhepleri içine aldığı hususunda fırak edebiyatçılarının tam bir uzlaşısı içerisinde oldukları söylenemez. Sözelimi Mâtürîdî'nin çağdaşı Hanefî âlimlerinden Ebû Mufî' en-Neseî (318/930), Mürcie kapsamına giren mezhepleri Târikiyye, Sâbiyye, Râciyye, Şâkkiyye, Beyhesiyye, Müstesniyye, Haşviyye, Ameliyye, Menkûsiyye, Müşebbihe, Eseriyye, Bid'iyye şeklinde on iki fırak olarak sıralar ve ircâ'ı yakıştırmamasını en çok kullanan Ehl-i Hadisi; Müşebbihe, Haşviyye ve Eseriyye adları ile Mürcie içine dahil eder.<sup>362</sup> Öte yandan bazı tasniflerde Ebû Hanîfe ve takipçilerinin de bu kapsamda değerlendirildiği görülür.<sup>363</sup>

III. asır Şîfî âlimlerinden Sa'd b. Abdullah el-Kummî (ö. 301/913), Şîa, Mürcie, Mu'tezile ve Havâric şeklinde dört asıl mezhep sayar ve Mürcie'yi bütün Ehl-i Sünneti içine alacak genişlikte kullanır. Onun saydığı dört Mürcie fırkası, Cehmiyye, Gaylâniyye, Mâsiriyye, Şukkâk/Haşviyye şeklindedir. Böylelikle Mâsiriyye içinde değerlendirdiği Ebû Hanîfe ile Şukkâk/Haşviyye içinde saydığı Malik, Şafîî ve İbn Ebî Leylâ gibi fakihleri Mürcie kapsamına sokar.<sup>364</sup>

Ebû Hâtîm er-Râzî (ö. 322/933) çerçeveyi daha da genişletir ve neredeyse Şîa dışındaki bütün grupları bu kavram kapsamına dahil eder. Onun verdiği mezhep isimleri Ashâbü'l-Hadis, Haşviyye/Müşebbihe, Şukkâk, Mâlikiyye/Şafîiyye, Ashâbü'r-Re'y, Cehmiyye, Gaylâniyye, Madiriyye, Şemriyye, Dırarıyye şeklindedir. Ebû Hanîfe'yi Ashâbü'r-Re'y içinde sayması beklenirken Kummî gibi Mâdiriyye diye isimlendirdiği Mâsiriyye içinde gösterir.<sup>365</sup>

Ehl-i Hadis grubundan Malatî (ö. 377/987) ana bid'at mezheplerini, Zındıklar, Cehmiyye, Kaderiyye, Mürcie, Râfiziler ve Harûriyye olarak sayar, Mürcie'nin kollarına yer vermez, ancak diğer kaynaklarda Mürcie içinde sayılan Cehmiyye'yi ana mezhep olarak gösterir.<sup>366</sup>

Zâhirîlerden İbn Hazm (456/1064) Neccâriyye ve Kerrâmiyye'nin yanı sıra Eş'arîleri de Mürcie'den sayar. Başta Ebû'l-Hasan el-Eş'arî olmak üzere, Bâkullânî, Simnânî ve İbn Furek gibi mezhebin önde gelenlerini ve ilk Sünnî kelâmcılardan İbn Küllâb el-Basrî'yi bu kategoriye dahil eder.<sup>367</sup> Hanefî âlimlerinden Ebû'l-Yûser

362 Ebû Mufî en-Neseî, *Kitâbü'r-Red alâ ehli'l-Bid'a* (nşr. Marie Bernard), *Annales Islamologiques*, XVI (1980), s. 62, 114-124.

363 Harizmî, *Mefâtihu'l-ulûm*, Kahire 1401/1981, s. 20-21.

364 Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa* (nşr. Hellmut Ritter), İstanbul 1931, s. 6-7; Sa'd b. Abdullah el-Kummî, *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-fırak* (nşr. Muhammed Cevâd Meşkûr), Tahran 1963, s. 6, 8, 15.

365 Ebû Hâtîm er-Râzî, *Kitâbü'z-Zîne* (nşr. Abdullah S. es-Samerrai), Bağdat 1982, s. 267-269.

366 Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red* (nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî), Bağdat 1388/1968, s. 91.

367 İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-mîlel ve'l-ahvâi ve'n-nihal*, Beyrut 1406/1986, IV. 2004-227.

el-Pezdevî (ö. 493/1100) ise, Mürcie fırkaları olarak Mücessime, Kerrâmiyye, Hanbelîler, Yahûdiler şeklinde bir tasnif ortaya koyar ve bunların iman dışındaki konularda bazılarının Mu'tezile'ye, bazılarının Şia'ya ve bazılarının Hâricîler'e yakın düşündüklerine işaret eder.<sup>368</sup>

Burada dikkat çekici olan başkalarına karşı ircâ' ifadesini en çok kullanan Hanbelîlerin Mürcie içinde sayılmalarıdır. Hanbelî âlimlerden Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) bunların on iki fırka olduğunu belirtir ancak Târikiyye, Sâibiyye, Râciyye, Şâkkiyye, Beyhesiyye, Menkûsiyye, Müstesniye, Müşebbihe, Haşviyye, Zahiriyye ve Bid'iyye şeklinde on bir fırka sayar. Onun İbn Hazm'ın mezhebi Zahiriyye'yi kapsam içine dahil etmesi ilginçtir.<sup>369</sup> Bir başka Hanbelî âlim Abbâs es-Seksekî ise Mürcie kapsamında on sekiz mezhep bulunduğunu ileri sürer ve Cehmiyye, Kerrâmiyye, Merîsiyye, Küllâbiyye, Haşviyye, Neccâriyye, İlhamiyye, Mukâtiliyye, Muhâciriyye, Ca'diyye, Sûfistâiyye, Hayriyye Şebîbiyye, Sevbâniyye, Lafziyye, Gaylâniyye, İbâhiyye şeklinde on yedi mezhep sayar ancak saydığı isimlerin çoğu selefi olan İbn ü'l-Cevzî'nin verdiği isimlerden farklıdır ve Sufistaiyye dediği felsefe ekollerinden Sofistleri Mürcie içinde sayması dikkat çekicidir.<sup>370</sup>

Eş'arî fırak müellifleri, Abdülkâhir el-Bağdadî'den (ö. 429/1037) itibaren farklı bir tasnife gider ve temel eğilimlerine göre Kaderî Mürcie, Cehmî Mürcie ve Hâlis Mürcie şeklinde üç ana mürcîî grubu tespit eder. Aslında Abdülkâhir el-Bağdadî'nin yapmak istediği sanki diğerlerinin karışık ve karmaşık olarak verdiği tasnifi daha düzenli ve sistematik hale getirmektir. Ancak o, son grup olan Hâlis Mürcîileri öncelikle dikkate alır ve onları Yunusiyye, Gassaniyye, Sevbanîyye, Tûmeniyye ve Merîsiyye diye beş grup olarak sayar. Ardından diğer iki ana grup hakkında toplu ve özet bir bilgi verir. Bağdadî'yi takip eden Ebû Muzaffer el-İsferâyînî (ö. 471/1077) üçüncü grubu İrcâ'-i Mahz olarak niteler ve selefinin kitabında yer verdiği beş fırkanın ismini sayar. Şehristânî (ö. 548/1153) ise bunlara ek olarak Havâric Mürciesi şeklinde bir ana grup daha ekler ve ardından sadece Hâlis Mürcie diye tanımlanan altı fırka hakkında malumat verir. Ancak o, önceki iki müelliften farklı olarak Merîsiyye'yi dışarıda bırakır Ubeydiyye ve Sâlihiyye'yi ilave eder. Genel bir tasnife gitmeyen ve beş Mürcie mezhebi sayan Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ise Hâlidiyye şeklinde bir ilavede bulunur.<sup>371</sup>

368 Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, *Usûlü'd-dîn* (Hans Peter Linss), Kahire 1283/1963, s. 242, 252.

369 İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblis*, Beyrut 1413/1992, s. 21.

370 Abbâs es-Seksekî, *el-Bürhân* (nşr. Halil Ahmed İbrahim el-Hâc), Beyrut 1400/1980, s. 17.

371 Abdülkâhir el-Bağdadî, *el-Fark*, s. 202-207; a. mlf., *el-Milel ve'n-nihal*, s. 138-141; İsfereyînî, *et-Tabsîr*, s. 97-99; Şehristânî, *el-Milel*, I, 161-169; Fahreddin er-Râzî, *İ'tikâdâtı fırakî'l-müslimîn ve'l-müşrikîn* (nşr. Muhammed M. El-Bağdadî), Beyrut 1407/1987, s. 93-95.

Eş'arî kelâmcısı Seyfeddîn el-Âmidî (ö. 631/1233) seleflerinin yolunu tutarak sadece Hâlis Mürcie mezheplerini Yünusiyye, Ubeydiyye, Gassâniyye, Sevbanıyye ve Tume'niyye şeklinde beş mezhep olarak verir. Diğerlerinden farklı olarak Merisiyye'yi bir mezhep olarak değerlendirmez, Bişr el-Merisi'yi Tume'niyye taraftarları içinde gösterir. Sâlihî ve Gaylân gibi isimleri ircâ' ile kader görüşünü birleştirenler arasında sayar.<sup>372</sup>

### C. Mürcî Sayılanlar

Erken dönem yani selef-i salihîn denilen ilk üç nesil içinde tabîinden başlayarak ircâ' kategorisine dahil edilen oldukça fazla şahsiyet bulunmaktadır. Bunlar içinde ilk akla gelenler, tabîinden Saîd b. Cübeyr, tebeu't-tabîinden Amr b. Murre (ö. 116/734), Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Amr'ın öğrencisi olan Mis'ar b. Kidâm (ö. 155/772) gibi şahsiyetlerdir. Bunların listesini Sönmez Kutlu'nun *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri* adlı eseri ile Hüseyin Kahraman'ın *Küfe'de Hadis* adlı çalışmasında bulmak mümkündür.<sup>373</sup> Listeye bakıldığında muhaddislerin çoğunluğu oluşturduğu söylenebilir. Bu durum listenin büyük ölçüde râvî tenkidi kitaplarından elde edilmiş olmasından kaynaklanabilir. Bunların yanında Gaylân ed-Dımaşkî gibi ilk kaderîler arasında sayılan ve Cehm b. Safvân gibi cebrîler arasında görülen bazı şahsiyetler de vardır. Siyasî açıdan değerlendirildiğinde Sa'id b. Cübeyr, Mâsirî ve Gaylân'ın Emevîlere muhâlefet ettiği görülür. Bunlardan Saîd b. Cübeyr ile Gaylân, Emevî idaresi tarafından idam edilmiştir.<sup>374</sup>

Mürcie'nin lider kadrosu ya da lideri olarak tanımlananlar konusunda da yine karışıklık ve karmaşa söz konusudur. Nâşî el-Ekber (ö. 293/906) Mürcie liderleri olarak sadece Gaylân ed-Dımaşkî, Ebû Hanîfe ve Cehm b. Safvân'a yer verirken çağdaşı olan Nevbahtî (ö. 310/922) mürcî liderleri olarak Cehm b. Safvân, Gaylân ed-Dımaşkî, Amr b. Kays el-Mâsır ve Ashâbü'l-hadis'i sayar; Ebû Hanîfe'yi de Mâsır'ın mezhebi olan Mâsırıyye'nin mensubu olarak gösterir.<sup>375</sup> Şehristânî ircâ' görüşünü ilk ortaya atanın Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye b. Ali b. Ebî Tâlib olduğunu ve çeşitli bölgelere mektuplar yazdığını

372 Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr fî usûli'd-dîn* (nşr. Ahmed Muhammed el-Mehdî), Kahire 1423/2002, V, 84-89.

373 Sönmez Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000, s. 84-91; Hüseyin Kahraman, *Küfe'de Hadis*, Bursa 2006, s. 352-354.

374 Bağdadî, *el-Fark*, s. 202; Ebû Muzaffer el-İsferâyînî, *et-Tabsîr*, s. 97.

375 Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme* (nşr. Josef Van Ess), Beyrut 1971, s. 62; Nevbahtî, *Firaku'ş-Şia*, s. 6-7.

söyler ardından “ancak bu kişi, Mürcie’ye nispet edilen iman etikten sonra amel terk edilebilir görüşünde değildir, sadece kebîre sahibinin tekfir edilemeyeceğini savunur” kaydını düşer.<sup>376</sup>

Benzer bilgileri tekrarlayan Makrizî (ö. 845/1442) ilave olarak onun mektuplarının ircâ’ a davet içerikli ve amaçlı olduğu kaydına yer verir.<sup>377</sup> Şehristânî’nin verdiği Mürcie listesinde şu isimler yer alır: Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye b. Ali b. Ebû Tâlib, Saîd b. Cübeyr, Talk b. Habîb, Amr b. Mürre, Muhârib b. Ziyâd, Mukâtil b. Süleymân, Zer b. Abdullah b. Zürâre, Amr b. Zer, Hammâd b. Süleymân, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve Kadîd b. Ca’fer. Bu mâlûmâtı verdikten sonra Şehristânî şu notu düşer: “Bunların tamamı hadis imamlarıdır. Büyük günah işleyen kişiyi tekfir etmezler, Hâriciyye ve Kaderiyye’nin aksine onların ebedî azap çekeceklerine hükmetmezler”.<sup>378</sup> Makrizî de imamlarından bir grup Mürcie’ dendir der ve Saîd b. Cübeyr, Talk b. Habîb, Amr b. Mürre, Muhârib b. Dîsar, Amr b. Zer, Hammâd b. Ebû Süleymân ve Ebû Mukâtil gibi isimlerden oluşan bir liste verir. O da Şehristânî gibi “Ancak bunlar, kebire sahibi konusunda Kaderiyye, Hâriciyye ve Mürcie’ye muhalefet ederler, sahâbeye sövmezler ve onlara dil uzatmazlar” kaydını düşer.<sup>379</sup> Hanefilerden Ebû Yûsuf el-Pezdevî, Mürcie’nin lider grubu olarak Gaylân ed-Dımaşkî, Muhammed b. Şebîb ve Ebû Şemr’i sayar.<sup>380</sup> Hanbelî âlim Seksekî ise Mürciî müellifler olarak İbnü’r-Ravendî, Muhammed b. Sebît, Hasan b. Muhammed b. en-Neccâr ve Muhammed b. Kerrâm’ın isimlerine yer verir.<sup>381</sup>

Buraya kadar verilen bilgilerdeki dikkat çekici nokta, hadisçiler tarafından Mürciîlikle nitelenenlerin genellikle ilk üç nesil içinde yer alan şahıslar ile sınırlı kalmış olmasıdır. Bunun sebebi de hadis tedvininin büyük ölçüde bu üç nesil ile tamamlanmasıdır. Dolayısıyla râvî tenkit ve değerlendirmeleri de büyük ölçüde anılan dönemde yaşamış hadis imamları hakkındadır. Hadis tenkitçileri yaptıkları

376 Şehristânî, *el-Milel*, I, 166.

377 Makrizî, Makrizî, *Kitâbü’l-Mevâiz ve’l-i’tibâr el-Hitatî’l-Makriziyye-* (nşr. Halil el-Mansûr), Beyrut 1418/1998, IV, 178.

378 Şehristânî, *el-Milel*, I, 168-169. Çağdaş ilim adamlarından Muhammed Ebû Zehra aynı isimleri kitabında saydıktan sonra bunların tamamı hadis İmâmlarıdır, büyük günah dolayısıyla bunlar, hiç kimseyi kafir saymazlar ve ebedî cehennemde kalacaklarına hükmetmezler kaydını düşer. Ardından da benim kanaatim bu tür isimlendirmelerin böylesi önemli İmâmlar hakkında kullanılmamasıdır der. bk. *Târîhu’l-Mezâhibi’l-İslâmiyye*, Kahire ts., Dârü’l-Fikri’l-Arabî, s. 116-117.

379 Makrizî, *el-Mevâiz*, IV, 178.

380 Ebû’l-Yûsuf el-Pezdevî, *Usûlü’l-dîn*, s. 252.

381 Seksekî, *el-Bürhân*, s. 17.



değerlendirmelerde râvîlerin mezheplerini de söz konusu ettiklerinden Mürcîî ni-telemelerinin hadis tenkidi çerçevesinde gerçekleştiğini dikkate almak gerekir. Şu da bir gerçek ki, bu şekilde râvî tenkidi çerçevesinde yapılan eleştiriler zaman içinde .bu kişilerin imanî konumlarını sorgulayan bir boyuta taşınmıştır. Ancak hadisçilerin Mürcîî listesi ile fırak müelliflerinin listesinin birbirini tuttuğu söyle-nemez. Sözelimi Eş'arî'nin *Makalât*'ında adı geçen Mürcîîler içinde, hadisçile-rin saydığı kişilerin çok azı yer alır. Her iki kesimde de ortak olarak yer alan isim Ebû Hanîfe'dir. Ancak sonraki Eş'arî fırak kitaplarında Ebû Hanîfe'nin kategori dışına çıkarıldığı görülür. Mürcie hakkındaki bu belirsizliği ve karışıklığı daha açık görmek bakımından önderleri arasında sayılan birkaç mürcîî şahsiyeti ince-lemekte yarar vardır.

Kaynaklarda en çok Mürcîîlikle ithâm edilen kişi, tabîinin fakihlerinden Ebû Abdullah Saîd b. Cübeyr b. Hişâm'dır.<sup>382</sup> Bağdat Nizâmiyesi'nin kurucu üstadı Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin (476/1083) verdiği bilgiye göre o, Kûfe'nin en önde gelen fakihlerindedir. Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbâs bile kendilerine soru soran kişileri ona yönlendirir ve bazı hususları onun daha iyi bildiğini söylerlerdi. Şirâzî'nin Hasîf'ten naklettiği şu söz onun dönemindeki itibarını yeterince ifade eder: "Talâkı en iyi bilen Saîd b. Müseyyeb'dir, haccı en iyi bilen Atâ'dır, helâl ve haramı en iyi bilen Tâvûs'tur, tefsiri en iyi bilen Mücâhid'dir, bunların hepsini ken-disinde toplayan Saîd b. Cübeyr'dir".<sup>383</sup> Üstelik Şirâzî kitabında onun mürcîîliği ile ilgili bir kayda yer vermez. Ömer en-Neseî'nin (ö. 537/1142) verdiği bilgiye göre Saîd, Emevîlere ters düştüğünden Haccâc tarafından genç yaşta idam edil-di. İdamını duyup Kûfe'den kaçan ünlü hadisçilerden Dahhâk b. Müzâhim onun öğrencisi idi.<sup>384</sup>

Öte yandan Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, Mürcîîlerden bahsettiği yerde Saîd b. Cübeyr ismine yer vermezken Abdülkâhîr el-Bağdadî onu Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat fakihleri arasında sayar.<sup>385</sup> Saîd b. Cübeyr'i Mürcîî sayanlar genellikle Ehl-i Hadis grubudur. Onlardan Fesevî'nin (ö. 277/890) naklettiği Ebû Hanîfe ile Hammad b. Zeyd arasında geçen konuşma ilginçtir: "Hammâd b. Zeyd şöyle dedi: Mescid-i Haram'da Ebû Hanîfe'nin yanına oturdum. Saîd b. Cübeyr'den bahsetti ve onun Mürcîî olduğunu söyledi. Ona, 'sana bunu kim söyledi' dedim. Sâlim el-Eftas

382 Sönmez Kutlu, *Mürcie ve Tesirleri*, s. 86-87.

383 Ebû İshâk eş-Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ* (nşr. Halil el-Mîs), Beyrut ts. Dârü'l-Kalem, s. 82-83.

384 Ömer en-Neseî, *el-Kand fî zikri ulemâi Semerkand*, (nşr. Nazar Muhammed el-Feryâbî), Mektebetü'l-Kevser, 1412/1991, s. 148-149; Sönmez Kutlu, *Mürcie ve Tesirleri*, s. 86-87.

385 Eş'arî, *Makalâtü'l-İslâmiyyin* (nşr. Hellmut Ritter), Wiesbaden 1980, s. 132-154; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, İstanbul 1346/1928, s. 311.

dedi. Ben de Sâlim'in kendisi Mürcî'dir dedim.<sup>386</sup> Buradaki temel karışıklık ve çelişki, Mürcî olmakla itham edilen Ebû Hanîfe'nin Sa'id b. Cübeyr'i ircâ'a nispet ettiğinin ima yoluyla iddia edilmesidir.

Tebeü't-tabî'n mürcîlerinden sayılan Amr b. Murre ve Mis'ar b. Kidâm hakkında coğrafyacı Makdisî el-Beşşarî'nin (ö. 380/990) verdiği bilgi ise son derece aydınlatıcıdır:

"Mis'ar b. Kidâm'ın (ö. 155/772) naklettiğine göre Amr b. Murre'ye (ö. 116/734) bir şahıs gelir ve bir konuda danışmak istediğini söyler. Aralarında şöyle bir muhâvere geçer:

Ben bir çok grubun içine girdim. Girişim Kur'ân ile oldu, çıkışım da Kur'ân ile oldu. Sonunda eli boş vaziyette ortada kaldım.

Allah için, sen bana danışmak için mi geldin?

Bir olan Allah'a yemin olsun ki, evet ben sana danışmak için geldim.

Onların Muhammed'in (s) peygamberliği ve Allah'tan getirdiğinin hak olduğunda ihtilaf ettiklerini gördün mü?

Hayır.

Kur'ân'ın Allah'ın kitabı olduğunda ihtilaf ettiklerini gördün mü?

Hayır.

Allah'ın dininin İslâm olduğunda ihtilaf ettiklerini gördün mü?

Hayır.

Kâbe'nin kible olmasında ihtilaf ettiklerini gördün mü?

Hayır.

Namazın beş vakit olmasında ihtilaf ettiklerini gördün mü?

Hayır.

Ramazan ayında oruç tutulmasında ihtilaflarını gördün mü?

Hayır.

Allah'ın evine Kâbe'ye hac edilmesinde ihtilaf ettiklerini gördün mü?

Hayır.

386 Ebû Yûsuf el-Fesevî, *el-Ma'rife ve'l-Tarih* (nşr. Halil el-Mansûr), 1419/1999, III, 100.

Zekât hakkında yani yüz dirhemde beş dirhem zekât olacağı konusunda ihtilaf ettiklerini gördün mü?

Hayır.

Kenâbetlikten sonra gusül yapılmasının farz olmasında ihtilaf ettiklerini gördün mü?

Hayır.

Amr b. Mürre böyle birkaç soru daha sorduktan sonra şu âyeti okudu: “O Allah ki, sana Kitabı indirdi. Onun bir kısmı muhkem âyetlerdendir ki bunlar kitabın esasını teşkil ederler- diğerleri de müteşâbih âyetlerdir.”<sup>387</sup>

Muhkemin ne olduğunu biliyor musun?

Hayır.

Muhkem ümmetin üzerinde birleştikleridir, müteşâbih ise ihtilaf ettikleridir. Niyetini muhkem yönünde tut. Müteşâbih âyetlere yönelmekten ve dalmaktan sakın!

Senin elinle beni irşat eden/doğruya kavuşturan Allah’a hamd olsun. Allah’a yemin olsun ki, ben senin huzurundan güzel bir hal ile ayrılıyorum.

Amr b. Mürre sözünü şöyle tamamladı: Sultan, Ehl-i Kitâbı dâvet etti onlar da daveti kabul ettiler, fakat sultan sizin de bildiğiniz gibi onları kovdu. O, onları çağırıldığı gibi sizi de çağırıyor ve onları kovduğu gibi sizi de kovacak. Size gereken ilk emirdir (el-emru’l-evvel). Bu noktada Makdisî devreye girer ve ilk emrin, öncekilerin (el-mütekaddimûn) üzerinde birleştikleri şey olduğunu belirtir. Akabinde Makdisî şöyle bir duada bulunur: Bu hikâyeyi düşünen, sevâd-ı a’zam olan dört mezhepten (Hanefî, Mâlikî, Şafî ve Ehl-i Hadis) birine tutunan, Müslümanları ayrılığa düşürecek şeylerden dilini tutan ve dinde aşırılığa gitmeyen kişiye Allah rahmet etsin.”<sup>388</sup>

Bu alıntıdan Mi’sâr b. Kidâm ve Amr b. Mürre’nin dindar, hoşgörülü, dinî gruplara eşit mesafede duran ve bir mezhebe mensubiyetlerinin olmadığı anlaşılır. Ancak Hadis Ehli tarafından kaleme alınan terâcim-i ahvâl ve tabakât kaynaklarına baktığımızda bu kişilerin Kûfe’nin önde gelen Mürcîîleri olduğunu öğreniriz. Hattâ İmâm Buhârî (ö. 256/870) hiçbir kaynağa dayanmadan ve bir senet ortaya koymadan Amr b. Mürre için “Ben mürcîyim derdi”<sup>389</sup>

387 Âl-i İmrân 3/7.

388 Makdisî, *Ahsenü’l-tekâsım fi ma’rifeti’l-ekâlîm*, (nşr. M.J. De Goeje), E.J. Brill 1906, s. 315-317.

389 Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr* (nşr. Hâşim en-Nedvî), Beyrut ts., VI, 368.

şeklinde bir söz nakleder. Amr b. Mürre her ne kadar hadisçiler tarafından sahabeden rivâyeti olmaması dolayısıyla tebau't-tabiînden kabul edilse de H. 116'da ölmesi göz önünde bulundurulduğunda tabiînden olması kuvvetle muhtemeldir. Bunun yanı sıra o, Buhârî'nin de içinde bulunduğu hadisçiler tarafından Kûfe'nin dört önemli hadisçisinden biri sayılır ve sözüne, tavrına güvenilen bir şahsiyet kabul edilir. Yukarıda verilen bilgilerden de onun gruplaşmalara ihtiyatlı ama hoşgörü ile yaklaştığı kucaklayıcı ve kuşatıcı bir tavır sergilediği anlaşılır. Mürciî yakıştırmasının daha çok Mu'tezile, Ehl-i Hadis ve Şiâ taraftarlarınca kullanıldığı dikkate alınır, bu kişinin o görüşlerden birini benimsememesi, yeni söylem ile duruşunu belirlememesi, gevşek ve esnek bir yapıda görülmesine ve bundan dolayı da mürciîlikle itham edilmesine neden olmuş olabilir.<sup>390</sup> Öte yandan Bağdat Mu'tezile'sinden Ebû'l-Kâsım el-Belhî, hem Amr b. Mürre'yi hem de Mi'sâr b. Kidâm'ı Mu'tezile kategorisi içerisine dahil eder.<sup>391</sup>

İlk üç nesil içinde mürciîlikle ithâm edilen kişilerin başında Ebû Hanîfe gelir. Onu mürciî sayanlar genellikle Mu'tezile, Şiâ ve Ehl-i Hadis taraftarlarıdır. Sözelimi Nâşî el-Ekber, Ebû Hanîfe'yi, Gaylân ed-Dimaşkî ve Cehm b. Safvân ile birlikte üç mürciî liderinden biri kabul ederken Nevbahtî onu Amr b. Kays el-Mâsır'a nispet edilen Mâsiriyye'nin bir mensubu olarak kaydeder. Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, Mürcie'nin dokuzuncu fırkasının sahibi olarak Ebû Hanîfe'yi gösterir. Batnî müellif Ebû Temmâm ise üçüncü Mürcie fırkasının imâmı sıfatıyla Ebû Hanîfe'ye yer verir.<sup>392</sup> Ancak Ebû Hanîfe'nin ne kendisi ne de taraftarları onun mürciîliğini kabul ederler. Zâten kendisinin Mürcie'den olmadığını ifade eden ve bu konuda yapılan ithamların haksız olduğunu dile getiren Osmân el-Bettî'ye (ö. 145/760) yazdığı müstakil risalesi de vardır.<sup>393</sup>

Şu kadar var ki, hicri IV. ve V. asırlardan itibaren Sünnî çevrelerde Ebû Hanîfe'ye yönelik Mürcie ithamına pek yer verilmez. Nitekim Eş'arîlerin önde gelenlerinden Abdülkâhir el-Bağdâdî, Ebû Hanîfe'yi Sünnî fakihlerin ilk

390 Amr b. Mürre ve Mi'sâr b. Kidâm'ın mürciîlikle nitelenmesi hususunda bk. Sönmez Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 88-89; Hüseyin Kahraman, *Kûfe'de Hadis*, s. 352-353.

391 Ebû'l-Kâsım el-Belhî, "Bâbu Zikri'l-Mu'tezile min Makâlâtî'l-İslâmiyyîn", *Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, nşr. Fuâd Seyyid, Tunus 1406/1986, s. 104-106.

392 Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, s. 62; Nevbahtî, *Fıraku's-Şiâ*, s. 7. Eş'arî, *Makâlât*, s. 138; Ebû Temmâm, *Bâbü's-Şeytân min Kitâbi's-Şecere*, W. Madelung-Paul E. Walker, *An Ismaili Heresiography*, Brill 1998, s. 84.

393 Ebû Hanife, *Risâle Ebi Hanife ilâ Osmân el-Bettî*, Mustafa Öz, *İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri*, İstanbul 1981, s. 65-70 (trc. 77-82).

mütekellimleri arasında gösterirken Bağdat Nizâmiyesinin ilk üstâdı Ebû İshâk eş-Şîrâzî, onun fıkıh bilgisinden sitâyîşle bahseder ama Mürciiliğine değinmez.<sup>394</sup> Şehristânî ise, ona yönelik Mürciîlik yakıştırmanı hayretle karşılar ve iman kalp ile tasdik olup ne artar ne eksilir demesi dolayısıyla bu şekilde anılmış olabileceğine işaret eder. Ona göre Mu'tezile ve Hâricîlerden Va'diyye kendi görüşlerinde olmayan herkesi Mürcie kapsamında görmüştür. Bu lakabın Ebû Hanîfe'ye bunlar tarafından verilmiş olması da uzak bir ihtimal değildir.<sup>395</sup> Benzer görüşleri Eş'arî kelâmcılarından Seyfüddin el-Âmidî de paylaşır. Ona göre Mu'tezile kader konusunda muhalif olan herkesi Mürciî diye isimlendirmiş ve Ebû Hanîfe'yi bu yüzden ircâ' çerçevesine dahil etmiştir.<sup>396</sup>

Kanaatimizce bu lakabın Ebû Hanîfe'ye verilmesinde Ehl-i Hadis diğerlerine nazaran daha büyük bir rol oynamıştır. Bu gruptan Fesevî'nin Ebû Hanîfe ile ilgili naklettiği bilgiler bunun açık göstergesidir. Nitekim Fesevî, Ebû Yûsuf'un ağzından onun hem Mürciî hem de Cehmî; diğer çağdaşlarının ağzından da onun şer odağı olduğunu söyler ve hakkında İslâm'a zararlı, hakikatle arasında perde bulunan ve İslâm'ın önündeki engel gibi nitelermeler nakleder. Hz. Ali sevgisi dolayısıyla Şîlîkle ithâm edilen Kûfe Kadısı Şerîk b. Abdullah'ın Ebû Hanîfe hakkındaki sözleri ise değerlendirme ve eleştiriden çok hakaret içeriklidir. Yine Ehl-i Hadis müelliflerinden Lâlekâî'nin (ö. 418/1027) eserinde de aynı yakıştırmaları bulmak mümkündür.<sup>397</sup>

394 Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Usûlü'l-dîn*, s. 308; Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 87-88.

395 Şehristânî, *el-Milel*, I, 164. Çağdaş ilim adamlarından Muhammed Ebû Zehra da benzer görüşü paylaşır. bk. *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, s. 116

396 Âmidî, *Ebkâr*, V, 88.

397 Fesevî'nin naklettiği sözlerden bir kaçını konunun açıklığı kavuşması için örnek olarak vermekte yarar vardır: "Said b. Sâlim dedesinden naklediyor: Ebû Yûsuf'a Ebû Hanîfe mürciî mi diye sordum, evet dedi. Cehmî midir dedim, evet dedi. Peki sen ona göre nerde duruyorsun dedim, Ebû Hanîfe müderristir, güzel olanı ondan aldık, kötü olanı almadık, dedi." Aynı kitapta Ebû Yûsuf da zemmedilir. Abdullah b. Mübarek'in ağzından "Ebû Yûsuf'un arkasında namaz kılsan iade et", "Ya'kûb'un (Ebû Yûsuf) anıldığı mecliste oturmaktan nefret ederim" şeklinde sözler aktarılır. "Süfyân şöyle dedi: Müslümanlara Ebû Hanîfe'den daha zararlı bir kimse olmadı.", "Abdurrahman dedi: Ebû Hanîfe ile hak arasında perde vardır.", "Süleyman b. Harb dedi: Ebû Hanîfe ve arkadaşları, Allah yolunun engelleyicileridir.", "Ebû Nuaym, Şerîk b. Abdullah'tan işitti: Bir kavmin içinde şarap satıcısının bulunması, onların içinde Ebû Hanîfe'nin görüşlerini nakleden birinin bulunmasından daha iyidir." (*el-Ma'rife ve'l-tarih*, III, 95-98). Şerîk b. Abdullah hakkında bk. Hüseyin Kahraman, *Kûfe'de Hadis*, s. 350-351. Benzer rivâyetleri Ehl-i Hadis'in önde gelenlerinden Lâlekâî de (ö. 418) nakleder. Hattâ delil sadedinde bir sarhoşun ağzından çıktığı iddia edilen "Ey Ebû Hanife! Ey mürciî!" şeklindeki yakışıksız hitabı bile aktarır. (bk. *Şerhu Usûli i'tikâdi Ehli's-Sunne ve'l-Cemaa'*, V, 1068-1082.

Abdülkâhir el-Bağdâdî, Mürcie-i Hâlise olarak sınıflandırdığı mezhep mensuplarının bir kısmının Ebû Hanîfe ile olan irtibatına dikkat çeker. Sözelimi Gassâniye fırkasının imamı olarak gösterilen Gassân, fikhî bilgilerini Ebû Hanîfe'nin öğrencisi olan Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den almıştır. Öte yandan bizzat kendisi iman konusundaki görüşlerinin Ebû Hanîfe'nin görüşleri ile aynı olduğunu ileri sürmüştür. Yanı sıra Merîsiyye fırkasının imamı olarak gösterilen Bişr b. Gıyâs el-Merîsî ise Ebû Yûsuf'un görüşü üzeredir. Diğer Mürciî fırkaların görüşleri de incelendiğinde aşağı yukarı Ebû Hanîfe'nin görüşleri ile örtüştüğü görülür.<sup>398</sup> Bu bilgiler doğrultusunda Hâlis Mürcie denilen kişilerin de Ebû Hanîfe ile bir şekilde irtibatının bulunduğu söylenebilir. Nitekim Şehristânî'nin verdiği bilgiye göre Ebû Hanîfe'nin yanı sıra hocalarından Hammâd b. Süleymân ve öğrencilerinden Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve Kadîd b. Ca'fer de mürciî kategorisine dahil edilmiştir.<sup>399</sup>

Mürciîliği konusunda neredeyse firak yazarlarının ittifak ettiği Bişr b. Gıyâs el-Merîsî, aslında Ebû Yûsuf'un öğrencilerinden bir Hanefî fakihidir. Onun en dikkat çeken ve tepki toplayan görüşü Kur'ân'ın mahlûk olduğunu iddia etmesi ile Cehm b. Safvân'ın görüşü doğrultusunda Allah'ın sıfatlarını reddetmesi ve ru'yetullah'ın gerçekleşmesini öngörmemesidir. Mürciî olarak nitelenmesine sebep olan görüşü ise, Ebû Hanîfe gibi imanın tasdik ve ikrardan ibaret olduğunu benimsemesi ve günahkâr mü'minin cehennemde ebedî kalmayıp cezasını çektikten sonra cennete gireceğini savunmasıdır. Bişr el-Merîsî eğer önceki görüşlerine göre değerlendirilirse Mu'tezilî sayılması gerekir. Onu, imanın tarifi ile ilgili görüşü dolayısıyla Mürcie'den saymak yerine Ebû Hanîfe'nin tâbileri arasında saymak daha doğru görünmektedir. Osmân ed-Dârimî'nin Cehmî, Makrîzî'nin Mu'tezilî olarak nitelediği Bişr el-Merîsî'yi belki de A. Saim Kılavuz'un tercihi doğrultusunda herhangi bir mezhebe müntesip saymamak daha doğrudur.<sup>400</sup> Zâten görüşlerinin mezhep haline geldiği ve takipçilerinin bulunduğu dair yeterli bilgi de yoktur.

#### D. Mürciî Sayılanlara Nispet Edilen Görüşler

Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, Mürcie başlığı altında iman konusunda on iki, fâsik konusunda iki, küfür konusunda yedi, günahların (me'âsî) kebire olup-olmadığı hususunda iki, tevhd konusunda iki, va'd-vaîd konusunda yedi, emir ve nehiy

398 Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 138-141.

399 Şehristânî, *el-Milel*, I, 168-169.

400 bk. Osmân b. Saîd ed-Dârimî, *Reddü'l-İmâm ed-Dârimî alâ Bişr el-Merîsî el-Anid* (nşr. Muhammed Hamid el-Fakî), Beyrut 1358, s.3, 7, 10; Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-i'tibâr*, IV, 178; Ahmet Saim Kılavuz, "Bişr b. Gıyâs el-Merîsî, Hayatı, Görüşleri ve İslâm Düşünce Tarihindeki Yeri", *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, c. 2, yıl 2, 1987, s. 106.

konusunda iki, ehl-i kiblenin günahkarları konusunda beş, küçük ve büyük günahlar konusunda iki, tövbe konusunda iki, sevap ve günahı denkleştirme (muvazene) konusunda iki, te'vil ehlinin tekfiri konusunda üç, bağışlama konusunda iki, ru'yetullah konusunda iki ve Kur'ân'ın yaratılmışlığı konusunda üç farklı görüş bulunduğunu ileri sürer. Allah'ın mahiyeti, kader ve sıfat konusundaki görüşlerinde ise Mürcie'nin bir kısmının Hüseyin b. Neccâr, bir kısmının İbn Küllâb bir kısmının da Mu'tezile tarafına meylettğini dile getirir. Bir bütün olarak ele alındığında aslında Eş'arî'nin saydığı maddelerin tamamı iman ve küfür konusunun içine giren hususlardır. Diğer bir deyişle buradaki temel problem kimin mü'min ya da kâfir sayılacağıdır. Onun naklettiği Mürcie'nin görüşlerinin özeti şudur: İman marifet, ikrar, boyun eğmek ve küfürden uzak durmaktır. İmanın mahalli kalptir, organlar ve beden imanın değil amellerin mahallidir. Küfür ise bunun tersine kişinin Allah'ı bilmemesi, yalanlamasıdır. Allah'ı bilme öncelikle onun birliğini bilmedir, bunun bilgisi de akli çıkarım (nazar) ile veya nas ile gerçekleşir. Kebire sahiplerine ceza takdir etmek Allah'ın dilemesine bağlıdır. Allah dilerse vaadinin hilafına istisnâ bir karşılık takdir edebilir. Ehl-i Kible'den olanların cehennemde ebedî kalıp-kalmamaları Allah'ın iradesine bağlıdır. Sevapları günahlarından fazla çıkanlar cennete girer. Te'vil sahipleri ancak ümmetin icmaı ile kâfir sayılır. Ru'yetullah konusunda bazıları Mu'tezile gibi Allah'ın âhirette görülmeyeceğini iddia ederken diğerleri görülebileceğini ileri sürerler. Kur'ân hakkında ise bir kısmı yaratılmışlığı yönünde görüş belirtirken diğerleri çekimser bir tavır sergilerler.<sup>401</sup>

Mürcie'nin görüşlerine en geniş yer ayıranlardan biri de Ehl-i Hadis'ten Malatî'dir. Onun verdiği bilgiler de Eş'arî'de olduğu gibi daha çok iman etrafında döner. Zâten Malatî diğer fırak müelliflerinden farklı olarak kitabında kişi merkezli değil görüş merkezli bir tasnife gider. Onun yaptığı tasnife göre Mürcie içerisinde on iki farklı görüş bulunmaktadır ancak o bunlardan on bir tanesinin dökümünü yapar:

- a. İyi amel şirkle fayda sağlamadığı gibi haram da tevhide zarar vermez,
- b. İman kalbin marifetidir, dil ile söylemek ve amel gerekli değildir,
- c. İman esaslarını dil ile ikrâr eden kişi, amel etmese de mü'mindir,
- d. Bizim imanımız Cebrâil'in diğer meleklerin ve peygamberlerin imanı gibidir,
- f. İmanımız tamdır, büyük günah işlemekle eksilmez,

401 Eş'arî, *Makalât*, s. 132-154.

- g. Onlar, cennet ehli gibi hakiki anlamda mü`min olduklarına inanırlar,  
 h. İman ebedîdir, artmaz ve eksilmez,  
 i. İman artar fakat eksilmez,  
 j. Bu ümmette nifak olmaz,  
 k. İman ile İslâm aynıdır, aralarında derece farkı yoktur.<sup>402</sup>

Mürcie'den sayılanların imâmet görüşü, Nâşî el-Ekber'in kitabında ayrıntılı olarak yer alır. O, Mürcie'nin liderleri olarak saydığı Gaylân, Ebû Hanîfe ve Cehm b. Safvan'ın fâdilın imâmeti tarafında görüş belirttiklerini ve mefdulün imâmetine sıcak bakmadıklarını nakleder. Ebû Hanîfe, "halife Kureyş'ten olmalıdır" derken Gaylân "Arap ve Acem fark etmez her milletten imam olabilir" görüşünü ileri sürer. Sahabe arasındaki fazilet sıralamasını Ebû Bekir, Ömer, Osmân ve Ali şeklinde kabul ederler, Cemel vakasına karışan ve Hz. Ali karşıtlarının lideri konumunda bulunan Talha ve Zübeyr'in ölmeden önce tevbe ettiğine inanırlar.<sup>403</sup> Öte yandan Şîî müelliflerden Nevbahtî'nin aktardığına göre, imâmet konusunda Mürnicienin görüşü, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra kimseyi imam veya halife tayin etmediği, ne şahıs olarak ne de sıfat olarak bir belirlemede bulunmadığı şeklindedir.<sup>404</sup> Bu görüş Ehl-i Sünnet ekolünün genel kanaati ile birebir örtüşür.

### E. Mürcie'nin Mezhep Sayılması Meselesi

Yukarıda da belirtildiği üzere fırak edebiyatı müelliflerinin verdikleri Mürcie'nin kolları olarak gösterilen mezhep isimleri ve sayıları arasında bir birlik ve yeknesaklıktan bahsetmek oldukça güçtür. Her birinin verdiği Mürcie listesi hem şahıs hem de fırka bazında tutarlılıktan uzaktır. Meselâ, Nevbahtî ve Kummî Mürcie'yi dört alt mezhebe ayırırken Mekhûl en-Neseffî ve Eş'arî on iki mürcie fırkası şeklinde bir tasnif verirler. Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin saydığı on iki mezhep, Mehhûl en-Neseffî'nin saydığı mezheplerle ne isim ne de kapsam noktasında benzerlik arz eder. Bu dört fırak yazarı da aynı çağda ve nispeten birbirlerinin bilgilerini takip edebilecekleri coğrafi yakınlıkta bulunmalarına rağmen aralarında malumat birliği bulunmamaktadır. Aynı çağda yaşayan müelliflerin dahi üzerinde uzlaşmadığı bir mezhebin varlığı kuşkuya açıktır. Kur'an'ın "**Allah'tan başka tapıklarınız sizin ve babalarınızın verdiği isimlerden başkası değildir.**

402 Malatî, *et-Tenbîh*, s. 146-156.

403 Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, s. 62-64.

404 Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, s. 7-8.



*Allah onları destekleyecek bir delil de indirmedî*<sup>405</sup> mealindeki âyette, putlara verilen tanrılık isminin gerçekliğinin bulunmadığı ifade edildiği gibi İslâm tarihi içinde ortaya çıkmış bazı mezheplerin isimlerinin gerçekliklerinin bulunmadığı da ortadadır. Çünkü bir mezhebin mezhep olabilmesi için belli şartları taşıması ve varlığına dâir bir karîne bulunması gerekir. Ünlü İslâm coğrafyacısı Makdisî ortada dolaşan mezhep isimlerinin kiminin övgü kiminin ise yergi ifade ettiğini belirtir ve özellikle yergi ifade edenlerin çoğunun gerçeğe tekabül etmediğine işaret eder. Mâhiyeti itibariyle düşünüldüğünde ‘mezhep’ kitlesel ve düşünsel bir bütünlüğü ifade eder.

Makdisî’ye göre bu bütünlük “seçkinler (havâs), halk tabanı (avâm), davetçiler ve cemaat”<sup>406</sup> şeklinde dört unsurdan müteşekkildir. Anılan dört unsur, bir mezhebin kitlesel anlamda bir organizasyon, düşünsel anlamda da sistematik bir bütünlüğü ifade etmesi için olmazsa olmaz şarttır. Ayrıca bu şart, mezhebin sadece var olması için değil, varlığını sürdürebilmesi için de gereklidir. Zirâ bir mezhep sürdürülebilir bir birliktelik ve düşünce örgüsü oluşturabiliyorsa, tüzel kişiliğinden bahsedilebilir. Dört unsurdan seçkinler grubu, oluşumun hem düşünce açısından sistematik bir bütünlük oluşturabilmesi hem de mezhep içi birlik ve beraberliğin sağlanması açısından bir zorunluluk arz eder.

Tarihten günümüze insanların etkileyici, sürükleyici, yol gösterici ve tutarlı fikir üreten liderlerin peşinden gittikleri; etrafında birliktelik oluşturdukları, fikirlerini benimseyip geliştirdikleri sabit bir gerçekliktir. Liderin görevi, kısa vadede daha geniş bir alana hitap etmek, uzun vadede ise oluşan hareketin lider sonrasındaki devamını garanti altına almaktır. İkinci unsur olan halk tabakası mezhebin tabanı, üzerinde durulan ve faaliyet yapılan zemin ve dayanağıdır. Davetçiler unsuru ise mezhebin varlığını sürdürmesinin ve hedeflerini gerçekleştirmesinin teminatıdır. Bu unsur, halk kitlesinin birlikteliğini ve uyumunu sağlayan temel mekanizma olmasının ötesinde, tabanın genişlemesinin de temin aracıdır. Anılan üç unsurun bir arada bulunmasıyla/ düşünülmesiyle dördüncü unsur olan topluluk (cemaat) teşekkül etmiş demektir. Aslında bu, bir unsur değil teşekkülün toplamı ve kendisidir. Cemaat, tespit edilmiş ve üzerinde uzlaşmış ilkeler doğrultusunda yaşayan ve aynı zamanda mezhebi temsil eden bir topluluktur. Özellikle temsil boyutu mezhebin varlığı ve sürekliliği için hayati önemi hâizdir. Nitekim Şehristânî, mezhebin temsil ettiği görüşe ‘makale’ derken, bu görüş etrafında toplanan insanlara/cemaate ‘firka’ demektedir. O da belli ilkeler etrafında toplanmış, bu ilkeleri benimsemiş ve kabul edilmesi

405 Yûsuf 12/40.

406 Makdisî, *Ahsenü'l-tekâsîm*, s. 37.

konusunda gayret gösteren bir topluluktan bahsetmektedir.<sup>407</sup> Bu yüzden olacaktır ki, Makdisî, kendi çağı için “Bu çağda (H. III. ve IV. asır) 28 mezhep bulunmaktadır” der ve saydığı liste içinde Mürcie’ye yer vermez. Yer vermesinin nedeni anılan şartları taşımamasıdır. Çünkü Mürcie’nin ne lideri, ne seçkinler topluluğu ne de halk tabanı vardır. Mürcie’den olduğunu söyleyen yoktur, aksine Mürcie yakıştırmasına mârûz kalan birçok insan vardır. Nitekim Makdisî, anılan 28 mezhebi tek tek saydıktan sonra Mürcie konusunda şunları söyler: “Mürcie, Ehl-i Hadise göre ameli imandan saymayan, Kerrâmiye’ye göre farz amelleri yok sayan, Me’mûniyye’ye göre iman konusunda çekimser (tevakkuf) davranan, Kelâmcılara (Mu‘tezile) göre ise büyük günah sahibi hakkında görüş bildirmeyen yani onlar için el-menzile beyne menzileteyn öngörmeyendir.”<sup>408</sup>

Şiîler’e göre ise “Hz. Ali karşısında yer alanları haksız bulmaktan kaçınanlar, ehl-i kıblenin tamamını zâhir ikrarları sebebiyle mü’min sayanlar ve bunlar için mağfiret-umanlardır.”<sup>409</sup> Bütün bu değerlendirmeler, Mürcie kavramına yüklenen anlamın ve belirlenen kapsamın mezheplere göre ne kadar farklılık arz ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu bilgilerden hareketle bir Mürcie fırkasının bulunduğunu söylemek zor ama her fırkanın bir Mürcie’sinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

#### F. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Mürcie

IV./X. yüzyıldan sonra Hanefîlerin çoğunluğunca itikatta imam kabul edilen Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ‘mürcie’ kelimesinin kapsamının muğlaklığından şikâyet eder. Çünkü bu muğlaklık ircâ’ı yerenleri de içine alan bir belirsizlik doğurmaktadır. Sözgelimi ircâ’ın kelime anlamı ve ona bağlı yorumlar dikkate alındığında, bu konuda yerici bir tavır içerisinde yer alan Haşviyye’nin ve Mu‘tezile’nin de ircâ’ kapsamı içerisine girmesi kaçınılmazdır. Nitekim çağdaşı ve Hanefî mezhebine mensup Mekhûl en-Nesefî’nin bu mezhep ile ilgili verdiği bilgiler, Mâtürîdî’yi haklı çıkaracak durumdadır. Çünkü o, kendilerini Mürcie dışında kabul eden ve başkalarına Mürciî ithamında bulunan neredeyse bütün grupları bu mezhep kapsamında gösterir. Diğer fırak kitapları söz konusu olduğunda da durum farklı değildir. Nitekim ircâ’ın kapsamı başlığı altında vermeye çalıştığımız söz konusu tasnifler, bu çelişkili ve çarpık yapının göstergesidir.

407 Şehristânî, *el-Milel*, I, 21.

408 Makdisî, *Ahsenü l-tekâsım*, s. 38.

409 Sa’d b. Abdullah el-Kummî, *Kitâbü l-Makâlât*, s. 5-6, 12.

Mâtürîdî döneminde Mürcie hakkında var olan malumata bakıldığında ismi olan ancak gerçekliği bulunmayan sözde bir mezhep ile karşı karşıya geliriz. Aslında yukarıda verilen malumat Mâtürîdî'nin endişelerini ve kuşkularını haklı çıkaran bir tabloyu gözler önüne serer. Coğrafyacı Makdisî'nin mezhep olarak yer vermediği Mürcie, gerçekte isimden müteşekkil ve hasımların birbirini suçlama aracı şeklinde kullanılmış bir yakıştırmadan ibarettir. Mâtürîdî'nin Makdisî gibi keskin ve kesin bir hüküm vermemesi muhtemeldir ki, bir coğrafyacının bizzat sahaya inerek elde ettiği bilgilerin kendisinin elinde bulunmamasından dolayıdır. Yine bu sebepten Mâtürîdî, mezhep hakkında kesin bir dille "yoktur" dememiş, ancak kavramın anlamı, kapsamı ve kullanım maksadı konusundaki endişelerini ve kuşkularını dile getirmiştir.

O, *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinde ircâ' başlığı altında bu kavramın anlamı hususunda sözlük itibariyle pek problemin bulunmadığını belirtir ve iki husus üzerinde önemle durur. Bunlardan birincisi ircâ' kavramının kapsamı ikincisi de bu kavramın kim hakkında ve niçin kullanıldığı diğer bir ifade ile maksat ve şümülünün tespitidir. Mâtürîdî bu kavramın üç maksatla üç kesim hakkında kullanılmış olmasına dikkat çeker:

1. Ameli imandan cüz saymayanlar, amel ile imanı bir tutmayanlar, sâlih ameli imandan geriye bırakanlar hakkında kullanılmıştır. Bu iddianın arkasında yer alanların Haşviyye olduğunu dile getiren Mâtürîdî, imanda istişnâyı kabul etmeleri yani "inşallah mü'minin" demek suretiyle imanî durumlarını Allah'ın iradesine havale etmeleri ile aslında kendilerinin de ircâ' kapsamına gireceğine dikkat çeker. Öte yandan onların imanı amel ile özdeşleştirmek suretiyle yaptıkları mantık yanlışlığını görmeyip doğru düşünce üreten insanları yermelerini aklın kabul etmeyeceğini vurgular ve iddialarının gerçeği yansıtmaması dolayısıyla aslında yalancı konuma düştüklerini dile getirir. Onun Haşviyye diye nitelediği grup ameli imandan cüz sayan ve imanda artma-eksilmeyi kabul eden Ehl-i Hadis'ten başkası değildir.

2. Büyük günah işleyenlerin âhiretteki durumu hakkında kesin hüküm vermekten kaçınanlar hakkında kullanılmış olması ikinci maksadı oluşturur. Bu maksatla ircâ' kavramını kullananların Mu'tezile mensubu olduklarını iddia eden Mâtürîdî, onların bununla büyük günah mes'elesinde hükmün ertelendiğini veya Allah'ın iradesine havale edildiğini ileri sürdüklerini belirtir ve şöyle der: Eğer ircâ' ile ilgili hadis sahih ise orada kastedilen böyle bir ircâ' değildir ve bunun bir yergi aracı olarak kullanılması uygun düşmemektedir. Zâten Ebû Hanîfe'ye sorulduğunda o, ircâ'ı meleklerin Allah karşısında "Senin öğrettiğinden başka

bizim bilgimiz yoktur”<sup>410</sup> şeklindeki sözleri ile açıklamıştır. İnsanların gelecekteki durumları ile ilgili bir açıklama yapmak veya kesin hüküm ileri sürmek öncelikle Kur’ân’da ifade edilen bu âyete ters düşer.

3. Hz. Ali, taraftarları ve hasımları hakkında kesin hüküm vermeyip işi Allah’a havale edenler için kullanılmıştır. Bu iddiayı seslendirenler ise Şia’dır. Onlar daha açık ifade ile “Hz. Ali’nin dinde fazilet konumunu Ebû Bekir ve Ömer’den sonraya yerleştirenler yani erteleyenler Mürcie’dir” hükmünü koyarlar. Mâtürîdî bunun eğer insanlar tevakkuf ettikleri yani çekimser davrandıkları için söyleniyorsa anlamsız olduğunu, bu değil de Hz. Ali’nin değerini bilmemek şeklinde söylüyorlarsa Hz. Peygamber’den beri Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de dahil olmak üzere insanların onun faziletini bildiklerini ve önemsediklerini ifade eder.

Bu tespitin akabinde Mâtürîdî, Mürcie adlandırmasına kaynak olarak gösterilen “Ümmetimden iki zümreye şefaâtım ulaşmaz: Kaderiyye ve Mürcie”<sup>411</sup> hadisi hakkındaki değerlendirmeye geçer. “Bu rivâyet eğer sâbit ise” kaydıyla söze girmesinden bu hadisin sıhhati yani Hz. Peygamber tarafından söylenmiş olmasını kuşkuyla karşıladığını çıkartabiliriz. Ama buna rağmen hadisin sıhhati üzerinden gidilerek bir değerlendirme yapmanın, hadisi sahih kabul edenlerin de bulunduğunu hesaba katarak faydasız olduğunu düşünmüş olacak ki, doğrudan metnin yorumuna yöneldiği görülür. Ona göre hadiste geçen Mürcie ifadesi ile, Allah’ın iradesi yanında kulun iradesini geçersiz saydığı var sayılan Cebriye’nin kastedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zirâ Kaderiyye ile Cebriyye’nin birbirinin zıttı olmak yani biri ifrâtı diğeri ise tefrîti temsil etmek gibi tersinden bir benzerlikleri ve ortak noktaları bulunmaktadır.<sup>412</sup> Zâten Mâtürîdî, *Te’vilât*’ta cebir düşüncesi ile yergi anlamında kullanılan ircâ’ arasında özdeşlik kurar.<sup>413</sup> Alâeddin es-Semerkandî de *Te’vilât Şerhi*’nde bu hadisi: “Ümmetimden iki gruba şefaâtım ulaşmaz. Bunlar Kaderiyye ve Cebriyye’dir” şeklinde Mâtürîdî’nin tercih ettiği lafızlarla verir.<sup>414</sup>

Muhâlifleri tarafından Mürciî olmakla ithâm edilen Ebû Hanîfe’nin bu görüşü benimsemediği bilinmekle birlikte Mâtürîdî ve onu takip eden bazı Hanefilerin nâklettikleri bir olay sanki onun ircâ’ı kabul ettiği çağrışımını zihinlerde uyandıracak mâhiyettedir. *Kitâbü’l-Tevhîd*’de yer vermediği olayı *Te’vilât*’ta şöyle dile getirir: “Ebû

410 el-Bakara 2/32.

411 Bu konudaki hadisler için bk. Yavuz Köktaş, “Kaderiyye ve Mürcie ile İlgili Hadislerin Değerlendirmesi, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, c. I, sy. 2, yıl 2003, İstanbul 2003, s. 113-143.

412 Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 613-618.

413 Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân* (nşr. Ahmet Vanlıoğlu-Bekir Topaloğlu), İstanbul 2005, I, 81.

414 Alâeddin es-Semerkandî, *Şerhu Te’vilâti’l-Kur’ân*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Medine Bölümü, no. 179, vr. 22b.

Hanîfe'ye 'ircâ'ın başlangıcı nedir?' diye sordular, o da 'meleklerin fiili' dedi ve ekledi: 'Çünkü kendilerine bilmedikleri bir şey sorulduğunda onlar bunu Allah'a havale ettiler'.<sup>415</sup> Ebû'l-Mu'in en-Neseffî bu olayı biraz daha farklı nakleder. Onun nakline göre ise Ebû Hanîfe'ye "İrcâ'ı nereden aldın? diye soruldu. O da şöyle dedi: Meleklerden aldım, nitekim onlar, Senin öğrettiğinin dışında bizim bir bilgimiz yoktur dediler".<sup>416</sup>

Bu iki olayın aynı yer ve zamanda geçmiş olması ve bu soruların da aynı şahıs tarafından sorulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca nakil esnasında soru kalıplarında bir değişimin olması da ihtimal dahilindedir. Her ne olursa olsun burada ortak nokta Ebû Hanîfe'ye ircâ'ın sorulması ve onun da buna cevap vermesidir. Bu soru-cevap şeklinin ircâ'ın varlığını çağrıştırmaması da uzak ihtimal değildir. Ancak bu olayda Ebû Hanîfe'nin kendiliğinden bir açıklama yapmadığı sorulan bir soruya cevap verdiği açıktır. Melekleri işin içine katması ve kısa bir cevap vermesi de muhatabı başından savmaya çalıştığı izlenimi verir. Diğer bir deyişle bu olay, Ebû Hanîfe'nin Osmân el-Bettî'ye yazdığı mektupta yakındığı çevrelerden bir şahsın kasıtlı ve deyim yerindeyse taciz edici sorusuna karşı geçiştirmeye/savuşturmaya yönelik bir cevap olması ihtimali yüksektir.

Başka bir ihtimal ise Ebû Hanîfe'ye nispet edilen *el-Âlim ve'l-müteallim* adlı diyalog tarzındaki eserde öğrencinin (müteallim) sorduğu "İrcâ' nereden geldi?, Açıklaması nedir? ve İşi erteleyen/hâvale eden kimdir?" şeklindeki sorularına "İrcâ'ın aslı meleklerin tavrında vardır. Allah onlara 'şunların isimlerini söyleyin'<sup>417</sup> diye buyurduğunda onlar bilmedikleri bir konuda konuşmak suretiyle hata etmekten korktular, çekindiler ve 'Biz seni tenzih ederiz, öğrettiğinin dışında bizim bir bilgimiz yoktur' dediler. Onlar bilmediği bir konuda konuşan ve aldırış etmeyen kişi gibi bid'at çıkarmadılar. Halbuki böyle yapan kişi bilmediği bir konuda haddi aşmış olur. Nitekim Yüce Allah, Nebî'sine (s.) 'Bilgin olmayan bir hususun peşine düşme'<sup>418</sup> diye buyurdu. Bu 'yakînen bilmediğin bir şey hakkında konuşma' anlamına gelir..." "Bir başka ircâ' ise günahkar kişi hakkında bu cennetliktir ve cehennemliktir şeklinde kesin hüküm vermemektir. Bize göre insanlar üç gruptur: Cennetlik olan peygamberler, Cehennemlik olan müşrikler ve de Cennetliği ve cehennemliği konusunda kesin şahâdette bulunamayacağımız tevhit ehli. Bu son grup hakkında umut besleriz (nercû). Çünkü Yüce Allah 'Şirk koşulmasını Allah asla bağışlamaz. Bunun dışında dilediği kişinin günahını bağışlar'<sup>419</sup> buyurdu."<sup>420</sup>

415 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 81.

416 Ebû'l-Mu'in en-Neseffî, *Tebziratü'l-edille* (nşr. H. Atay - Ş.A. Düzgün), Ankara 2003, II, 368.

417 el-Bakara 2/32.

418 el-İsrâ 17/36.

419 en-Nisâ 4/48.

420 Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müteallim*, (Mustafa Öz, *İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri*), İstanbul 1981,

İşte yukarıda Mâtürîdî'nin ve Ebü'l-Mu'în en-Neseî'nin naklettiği olayın bu kitaptan kısmen değişikliğe uğratarak alınması da kuvvetle muhtemeldir. Bunun anlamı da Ebü Hanîfe'nin, döneminde revaçta olan günah mes'elesi ve bu mes'ele karşısında alınması gereken tavır hakkında açıklamada bulunması olarak değerlendirilebilir. Bu da onun Mürciîliği kabul ettiği anlamına gelmez. Çünkü açıklama dikkatle incelendiğinde onun Kur'ân ve Sünnet gibi temel kaynaklarda kullanıldığı şekliyle ircâ' kavramının olumlu anlamda kullanılacağına işaret ettiği görülür. Nitekim, günahkâr bir mü'minin durumunun Allah'a havale edilmesindeki ircâ'ın olumlu bir yaklaşım olduğunu vurgulaması buna açık bir örnektir. Zâten Mâtürîdî de Ebü Hanîfe'nin bu tavrını olumlu bulmakta ve kişinin bilmediği/bilgilendirilmediği hususta kesin konuşmasının yanlış olacağı, bu konuda ancak umut ve temenni belirtebileceğini dile getirir.<sup>421</sup>

Öte yandan Ebü Hanîfe'nin çağdaşı ve dönemin âlimlerden olan Osmân el-Bettî'nin sorusuna karşı yazdığı uzunca mektubunda kendisine yöneltilen ircâ' ithamının haksızlığını, zirâ bunu ehl-i bid'atten olanların çıkardığını halbuki kendisinin sünnet ve adalet taraftarı olduğunu dile getirir.<sup>422</sup> Bu mektup dikkatle okunduğunda Ebü Hanîfe'nin amelin imandan cüz sayılmaması görüşünü savunduğu ve bu tavrı gerekçe gösterilerek ona hasımları tarafından mürciî denildiği açıkça görülür. Neseî'nin "Büyük günah işleyen kişinin durumunu Allah'ın iradesine havale etmesi dolayısıyla Ebü Hanîfe Mürciî diye isimlendirilmiştir"<sup>423</sup> şeklindeki beyanı, bu isimlendirmenin hasımları tarafından onun irade ve arzusu hilafına gerçekleştirildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Burada özellikle Ebü Hanîfe'nin taraftarlarının bu ismi, mezhep ismi olarak ne imamlarına ne de kendilerine yakıştırılmasını hoş görmediklerini belirtmek gerekir. Onlara göre aşırılıklardan uzak, ve dengeli olmayı temsil eden orta yolun takip edilmesi gerekir. Zâten Yüce Allah Kur'ân'da "Biz sizi dengeli bir topluluk (ümme-i vasat) kıldık"<sup>424</sup> buyurur. imamları olan Ebü Hanîfe'yi takip ederek kavramın olumlu anlamda kullanılmasının imkan ve ihtimalini savunmalarına rağmen ne Ebü Hanîfe'nin ne de tabilerinin böyle bir isimle isimlendirilmesini uygun gördüklerine dair bir bilgi yoktur.<sup>425</sup>

s. 24-25 (trc. 30); Beyazîzade, *el-Usûli'l-münife li'l-İmâm Ebî Hanîfe* (İlyas Çelebi, *İmâm Azam Ebü Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*), İstanbul 1996, s. 116-117. (trc. 128)

421 Alaeddîn es-Semerkindî, *Şerhu Te'vilâtü'l-Kur'ân*, vr. 22b.

422 Ebü Hanîfe, *Risâletü Ebî Hanîfe ilâ Osmân el-Bettî* (Mustafa Öz, İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri), İstanbul 1981, s. 65-70 (trc. 77-82).

423 Ebü'l-Mu'în en-Neseî, *Tebîrâtü'l-edille*, II, 368.

424 el-Bakara 2/143.

425 bk. Mâtürîdî, *Kitabü'l-Tevhîd*, s. ; Ebü'l-Mu'în en-Neseî, *Tebîrâtü'l-edille*, II, 368, 383, 387;

İrcâ' kavramının bu belirsizliğine dikkat çeken sadece Mâtürîdî değildir. O dönemin ünlü Şîf âlimlerden Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 322/933) de kitabında benzer endişe ve şikâyetleri dile getirir. Onun "Bu lakapla ilgili birçok yorum yapıldı, her grup bu lakabı kendisinden uzaklaştırmaya ve başkalarına yakıştırmaya çalıştı" şeklindeki ifadesi kavramın kullanılış amacını ve muğlaklığını yansıtmaya bakımdan kayda değerdir. O, ircâ' kavramını yergi amaçlı kullananları iki kısma ayırır. Birincisi âmmeden bir kavim olarak nitelediği muhtemelen Ehl-i Hadis grubudur. Onlar, "iman amelsiz sözdür" diyenleri Mürciî olarak nitediler ve iman ettikten sonra amelî hususları yerine getirmeyen bir kişi hakkında "umarız ki, o mü'mindir" hükmünü verenleri şüpheciler (şükkâk) olarak tanımladılar.<sup>426</sup>

Ona göre bu yorum Arap dili bakımından son derece yanlıştır. Zirâ ne te'hir anlamına gelen ircâ' kelimesinin ne de ummak anlamına gelen racâ kalıbının bu anlama gelmesi ihtimali vardır. İkinci grup ise Mu'tezile kelâmcılarıdır. Onlar da büyük günah işleyen ve tövbe etmeden ölen kişinin durumunu Allah'a havale edenler hakkında bu lakabı kullanmışlardır. Ancak her ne kadar bu çıkarsama Arap dili bakımından isabetli olsa da, yorum itibarıyla hatalıdır. Bu değerlendirmesinin ardından Ebû Hâtim er-Râzî, "bu yorumlardan hangisini ele alırsanız alın çelişkili bir durum olduğu açıktır ve hatta bu lakabı kullanan Mu'tezile ve Şia'yı da içine alır" şeklinde bir tespitte bulunur. Bu isabetli değerlendirmesinin ardından Ebû Hâtim er-Râzî, "Bize göre ircâ' Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den sonraya bırakmaktır ve böyle diyen herkes bu isim kapsamına girer" şeklindeki yargısı ile eleştirdiği tartışmalı konuma kendisini itmiştir.<sup>427</sup>

### G. Değerlendirme ve Sonuç

"Ehl-i Hadise göre Mürcie, imanı amelden ayıran;

Kerrâmiye'ye göre, farz amelleri nefyeden;

Me'mûniye'ye göre, iman konusunda çekimser davranan;

Mu'tezile göre, büyük günah işleyen hakkında kesin hüküm vermeyendir."

Makdisî

Alaeddîn es-Semerkindî, *Şerhu Te'vilâti'l-Kıur'ân*, vr. 22b-23a; Ebû'l-Usr el-Pezdevî, *Usûli Pezdevî*, Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, İstanbul 1308, I, 7-11.

426 Nitekim Ehl-i Hadis grubundan Lâlekâî, Mürciîlerin Allah'ın vereceği hüküm hakkında şüphe edenler (şükkâk) olduğuna dair rüyaya dayanan bir bilgiye yer verir. bk. *Şerhu Usûli i'tikâdi Ehli's-Sünne*, VI, 1081-1082.

427 Ebû Hâtim er-Razî, *Kitâbü'z-Zîne*, s. 262-265.

Bu konuya dikkatimi çeken, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin *Kitâbü'l-Tevhîd* adlı eserinde mezhebe yönelik kuşkulu yaklaşımı ve ünlü coğrafyacı Makdisî'nin *Ahsenü'l-tekâsîm* adını taşıyan kitabında dönemindeki mezhep isimlerini sayarken bu mezhebe yer vermemesidir. İlâve olarak en çok Mürciilikle ithâm edilen Ebû Hanîfe'nin bunu reddeden bir risalesinin günümüze ulaşması kuşkuları artıran önemli bir delildir. Bu bildiriye hazırlarken müracaat ettiğim kaynaklar ve bulduğum bilgiler, söz konusunu mezhebin varlığı noktasında bende meydana gelmiş olan kuşkuları gidermekten çok, artırıcı etki meydana getirdi. Zirâ mezhep olarak isimlendirmeyi gerektirecek/hak edecek düşünsel anlamda ircâ' denilen sistematik bir yapının varlığı ile bir düşünce ve lider etrafında toplanmış Mürcie ismini alan örgütlü bir yapının mevcudiyeti bütünüyle kuşkuya açtı.

Meselenin boyutları tek tek ele alındığında her şeyden önce ircâ' konusunda kavramsal anlamda bir açıklıktan ve kesinlikten bahsetmek oldukça zordur. Çünkü ircâ' ve mürcî kavramına o kadar çok farklı anlam yüklenmektedir ki, bu anlamların hangisinin neye işaret ettiği veya bu anlam ile kimin neyi kastettiğini çıkarmak ve çözmek mümkün değildir. Anılan kelimenin te'hir etmek anlamı üzerinde bir ölçüde uzlaşım olmuş olmasına rağmen, kimin neyi te'hir ettiği belli olmadığı gibi, kimin kimi nerede gördüğü/gösterdiği tamamıyla kapalıdır. Kavramın tefsir ve te'vilinin yapıldığı her yerde, kapalılığın kaldırılması bir yana getirilen yorumların problemi daha da çözümsüz bir hale soktuğu gerçeği söz konusudur. Kaldı ki, te'hir kavramında ihmal etmek ve ertelemek şeklinde çift anlamın bulunması ve bu çift anlamın aynıyla ircâ' kavramına yüklenmesi, daha baştan kavram düzeyinde ihtilafın doğmasına neden olmaktadır. Bir de bunun üstüne neyin ihmal edildiği ve neyin ertelendiği konusu eklendiğinde ihtilafın boyutu bir kat daha artmaktadır. Sözgelimi Ehl-i Hadis amelini ihmal edildiği veya ertelendiğini, Mu'tezile büyük günah sahibi hakkındaki hükmün ertelendiğini veya ihmal edildiğini, Şîâ ise Hz. Ali'nin fazilet ve imâmet konusunun ertelendiği veya ihmal edildiğini iddia eder.

İkinci olarak ircâ' kapsamına dahil edilen mezhepleri ele aldığımızda, her fırak müellifinin ortaya koyduğu Mürcie mezhep listesinin diğerinden farklılık arz ettiği açıkça görülür. Hattâ aynı çağda yaşayan ve aynı mezhebe mensup olan fırak müellifleri bile bir biriyle ittifak içinde değildir. Üçten on sekize kadar Mürcie kapsamına giren mezhep ismi sayılmaktadır. Bu da ircâ' isminin kapsam sorununu beraberinde getirmektedir. Öte yandan ircâ' kapsamında değerlendirilen mezheplerin birbiri ile ilgisizliği hatta kimi zaman karşı kamplarda yer almış olmaları, sorunu biraz daha içinden çıkılmaz hale getirmektedir.



Sözgelimi Abdülkâhir el-Bağdadî'den itibaren sistematik bir tasnife giden Eş'arî fırak müellifleri, çelişkiyi ve karmaşıklığı fark etmiş olacaklar ki, Mürcie'yi Kaderî, Cehmî ve Hâlise şeklinde üçlü üst bir tasnife tâbi tutma yoluna gitmişler ve Mürcie-i Hâlise adını verdikleri grubu gerçek Mürcie sayma eğilimini benimsemişlerdir. Ancak bunun Eş'arîlerle sınırlı kalmış olması onların yaptığı tasnife baştan gölge düşürmektedir. Öte yandan Mürcie-i Hâlise adı altında verdikleri mezhep isimlerinin gerçeği ne kadar yansıttığı da araştırmaya muhtaçtır. Diğer müellifler ise, herhangi bir kriter belirlemeksizin kendi mezhepleri dışında kalan her grubu Mürcie kapsamına dahil etmekte sakınca görmediklerinden Mu'tezile'den Ehl-i Hadise oradan Şiâ ve Hâricîlere kadar bir çok mezhebi bu kapsama dahil edebilmektedirler.

Sözgelimi Zâhirî mezhebi mensubu İbn Hazm, Eş'arîleri Mürciîlikle suçlayacak derecede Mürcie'ye karşı sert bir tutum sergilerken acaba bir yüzyıl sonra gelecek Hanbelî âlim Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Zâhirîleri de Mürcie kapsamında göstereceğini düşünmüş müydü? Benzer şekilde Hanefîleri ircâ' kapsamına sokan Ehl-i Hadis, Hanefî âlim Mekhûl en-Neseffî'nin sanki mütekabiliyet uygulaması gibi kendilerini ircâ' kapsamına dahil edeceğini düşündüler mi? Öte yandan Şiî fırak müelliflerin kavramın yönünü değiştirerek kapsam boyutunu daha da genişletmeleri ve Hz. Ali'nin kendilerince belirlenmiş konumunu kabul etmeyen bütün mezhepleri ircâ' kapsama dahil etmeleri ayrı bir sorundur.

"Kimler Mürciî?" denildiğinde ortaya yine karışık bir tablo çıkar. Özellikle hadis tenkitçilerinin iman anlayışı dolayısıyla ilk üç nesil içindeki râvîlerin bir kısmını Mürcie kapsamında saymaları biraz da sanki râvî tenkidinin getirdiği bir sorundur. Çünkü adalet çerçevesinde kişilerin inanç ve eğilimleri de soruşturulma kapsamına alınmış, buna göre bir tanımlamaya gidilmiştir. Sözgelimi Saîd b. Cübeyr, Amr b. Mürre, Muhârib b. Dîsâr gibi muhaddislerin, Hammâd b. Ebû Süleyman ve Ebû Hanîfe gibi fakihlerin Mukâtil b. Süleymân gibi meşhur tefsircilerin Mürciîlikle ithâm edilmeleri büyük ölçüde böyle bir yaklaşımın eseri olarak karşımıza çıkar. Buna karşılık Mu'tezile kader anlayışlarını benimsemeyenleri, Şia ise Hz. Ali'nin fazilet konumunu geriye itenleri bu kapsamda tanımlamıştır.

Bu bilgi ve bulgular ışığında değerlendirildiğinde Mürcie'nin mezhep olup-olmadığının tartışmaya açık olduğu görülür. Buna ilaveten bir mezhebin mezhep olabilmesi için belli kriterleri taşıyor olmasına yani kitlesel anlamda bir organizasyon, düşünsel anlamda sistematik bir bütünlüğü ifade edip etmediğine bakılması gerekir. Bu noktada Makdisî'nin tespit ettiği seçkinler (havâs), halk tabanı (avâm), davetçiler ve cemaat şeklindeki dört unsuru bünyesinde barındırması bir mezhebin

mezhep sayılmasının önemli kriteridir. Ayrıca bir sosyal yapı olması dolayısıyla havaî fişek pırıltısı gibi anlık değil, kalıcı ve sürdürülebilir bir birliklilik ve düşünce örgüsü olduğunu göstermelidir. Mürcie mezhebi olarak gösterilen oluşumların ne kalıcılığında ne de sürdürülebilir bir sosyal yapı olmasından söz edilebilir. Lider olarak bahsedilen kişilerin de bu ad altında ve tanımlanan itikâdî yapı içinde sürdürülebilir bir etki meydana getirdikleri de tartışmaya açıktır. Sözgelimi firak müelliflerinin Mürcîî lider olduğu konusunda ittifak ettikleri Bişr el-Merîsî'nin taraftarlarının kim olduğu bir yana var olup olmadığı bile belli değildir.

Mürcie'den sayılan şahıslara nispet edilen itikâdî görüşler açısından değerlendirildiğinde bu görüşlerin aslında İslâm ümmetinin neredeyse yarıya yakınının benimsediği ve temsil ettiği görüşler olduğu görülür. En başta amelî imandan bir cüz sayılıp sayılmaması Hanefîlerden başlamak üzere bütün Sünnî kelâmcıların, Ebû Hâtîm er-Râzî'nin ifade ettiği gibi Şiâ'nın bir kesiminin de kabul ettiği bir görüştür. Hattâ bu noktada Eş'arîler, iman ikrar ve tasdikten diyen Hanefîlerden bir adım daha öteye geçerek iman sadece tasdikten ibarettir hükmünü benimserler. Zaman içinde Eş'arî itikat ölçülerini benimseyen Ehl-i Hadis mezheplerinden Malîkî ve Şafîî mezhebi mensuplarının da aynı çizgiye geldiğini söylemek gerekir. Bugün itibarıyla düşünce olursak amelî imandan bir cüz sayan Ehl-i Hadis mezhebi olarak sadece Hanbelîlerin kaldığını söyleyebiliriz. İman görüşü dolayısıyla insanları Mürcie'den sayma hususunda Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Şîa'dan Ebû Hâtîm er-Râzî'nin itirazlarının haklılığı ortadadır. Bu tavra başta Ebû Hanîfe olmak üzere o dönemde Mürcîî sayılanların itiraz etmiş olduklarını söylemeye bile gerek yoktur.

Öte yandan Mürcie'den sayılanlara yönelik dinî amel boyutunu önemsemiyorlar ve günahın imana zarar vermeyeceğini söylüyorlar şeklindeki yakıştırmaların aslında karşı tarafa yönelik yapılmış bir yorumdan ve tanımlamadan ibaret olduğu açıktır. Çünkü Mürcîî sayılan insanların eserlerine bakıldığında hiç de itham edildiği şekilde olmadıkları görülür. Sözgelimi Ebû Hanîfe'nin günümüze ulaşan itikatla ilgili Beş Eser'inden veya öğrencisi Muhammed eş-Şeybânî'nin eserleri yoluyla bize ulaşan fikhî görüşlerine bakıldığında böylesi ithamları hak edecek bir durumun olmadığı görülür. Büyük günah işleyen inânî durumu söz konusu olduğunda Mu'tezile ve Hâricîler dışındaki mezheplerin uzlaşması (ittifak) içinde olduğu da açıktır. Mürcie yakıştırmalarını en çok kullanan Ehl-i Hadis'in dahi büyük günah sahibinin imanı konusunda Mürcie sayılanlarla benzer görüşü paylaştığı bir gerçektir. Sonuç itibarıyla bir mezhebin Mürcie'den sayılmasının kriteri, kişilerin iman durumu ise bu konuda geçmiş itibarıyla ümmetin yarısından fazlasını bugün itibarıyla ise tamamına yakını Mürcie'den saymamız gerekir.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin de haklı olarak belirttiği gibi iman ile ameli ayrı değerlendirenlerin bu isimle anılması, kelimenin 'te'hir' anlamından hareketle herhangi bir dinî sorumluluğu geciktirenlerin veya bu tür bir teorik düşünce içerisinde olanların, mevhum olan bu gruba mensup gösterilmesi doğru kabul edilemez. Sözgelimi ilk dönem fırak müellifi Malatî'nin kitabında bir biriyle çelişen birçok Mürcîî tanımlaması ve tasviri söz konusudur. Aşağıdaki şu metni örnek olarak ele alalım:

“(Mürcie'den söz ederek) Bunların sözleri kabul edilemez ve akıl dışıdır. Nitekim onlardan olanlar şöyle derler: Allah bir ve Muhammed onun elçisidir diyen, Allah'ın haram kıldığını haram, helal kıldığını helal sayan kişi, zina da etse, hırsızlık da yapsa, adam da öldürse, içki içse de, masum bir kadına iftirada bulunsa da; namazı, zekâtı orucu terk etse de cennete girer. Eğer günahını ikrâr edip, tövbeye yönelmişse, büyük günahı işlemek, farzları terk etmek ve kötü fiillerde bulunmak ona zarar vermez. Eğer bütün bunları helal sayarak işlerse bu takdirde kâfir ve müşrik olur; iman dairesinden çıkar cehennemliklerden olur. İman ne artar ne eksilir; meleklerin, peygamberlerin, milletlerin, âlimlerin ve cahillerin imanı birdir; kesinlikle üzerine bir eklemeye bulunulması söz konusu değildir.”<sup>428</sup>

Bu metin, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin ders arkadaşı Hakîmes-Semerkindî'nin *es-Sevâdî'l-a'zam* adlı kitabında geçen şu metinle karşılaştırıldığında onun da Mürcîî kapsamına alınması gerekir:

“Mü'min, imanının mecaz değil hakiki olduğunu bilmesi gerekir... Bir kimse zina etse, bir müslümanı haksız yere öldürse, şarap içse, hattâ lûfluk fiilini işlese, bir müslümanın malına el koysa, namaz kılmasa veya benzeri bir fiilde bulunsu bile imanı geçersizdir.”<sup>429</sup>

Halbuki Hakîm es-Semerkindî aynı kitapta özellikle iman konusunda Mürcie'nin görüşlerini reddeder ve onunla kendi mezhebi arasında her hangi bir bağın veya yakınlığın bulunmadığını tasrih eder.<sup>430</sup> Öyleyse kişileri kendi irade ve arzuları dışında bir kategoriye dahil etme yaklaşımı onların kendi arzu, irade ve kasıtlarını tamamen göz ardı ederek benzerlikten hareketle bir mezhebe mensup saymak anlamına gelir. Kaldı ki, Malatî'nin aynı kitabının sonlarına doğru Mürcie mezhebinin, yukarıda verilen bilgilerden farklı bir şekilde ayrıca konu edilmesi de oldukça anlamlıdır.<sup>431</sup>

428 Ebû Hüseyin Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red*, s. 43.

429 Hakim es-Semerkindî, *es-Sevâdî'l-a'zam*, İstanbul ts., Mektebetü Yâsîn, s. 60.

430 Hakim es-Semerkindî, *es-Sevâdî'l-a'zam*, s. 64-65.

431 Malatî, *et-Tenbîh*, s. 146-156.

Aslında Malatî örneği, o dönem insanların bu konuda kafalarının ne kadar karışık olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bir kişinin birbirinden farklı hatta zıt mezhepler içerisinde gösterilmesi bu karışıklığın belgesidir. Sözelimi, ilk devir müfessirlerinden ve hakkında Şâfiî'nin "tefsir öğrenmek isteyen kişinin Mukâtil b. Süleymân'a başvurması gerekir"<sup>432</sup> dediği Mukâtil b. Süleymân için, bir fırak yazarı Mürcie<sup>433</sup>, bir diğeri Müşebbihe<sup>434</sup>, bir başkası ise Mâlik b. Enes gibi selef çizgisinde olduğundan<sup>435</sup> bahsetmektedir. Hanbelî âlim Seksekî ise Mürcie sayılan Mukâtil b. Süleymân'ın müfessir Mukâtil b. Süleymân olmadığını, aralarında sadece isim benzerliği bulunduğunu dile getirir.<sup>436</sup> Öte yandan Mu'tezile mezhebine mensup Ka'bî "onun küfür dışındaki bütün günahların bağışlanacağı görüşünde olduğunu, halbuki Mürcie'nin böyle bir kesinlikten kaçındığını" gerekçe göstererek Mürcie mensupları arasında sayılmasına karşı çıkar.<sup>437</sup> Söz konusu ircâ'nın hem kavramsal ölçekte hem de mensubu sayılanlar açısından ne derece bir karmaşa arz ettiğinin görülmesi için sadece Şehristânî'nin *Milel*'deki Mürcie bölümünün incelenmesi yeterlidir.<sup>438</sup> Makdisî'nin yukarıda verdiğimiz değerlendirmesinden hareketle belli ve üzerinde uzlaşmış bir Mürcie yok, aksine herkesin bir Mürcie'si vardır. Diğer bir deyişle her mezhebin hasmını ya da hasımlarını Mürcie olarak görmesi ve göstermesi söz konusudur.

Bir varlığın gerçekliğinin dört boyutu vardır, diğer bir deyişle bir varlığın gerçekliği dört mertebede tezahür eder: Hâricî, zihnî, hattî ve lafzî. Bunun anlamı, bir olgu ve olay ya hariçte/dış dünyada bir gerçeklik ya zihinde tasavvur ya kağıt üzerinde yazı veya dilde söz olarak kendini ele verir demektir. Bunlar içinde en önemli boyut, dış gerçekliktir. Eğer bir varlığın dış gerçekliği yani zihin dışında bir hakikati yoksa bunun tasavvur, yazı ve söz boyutunda ifade edilmesi gerçekliğinin bulunduğu anlamına gelmez. Klasik kitaplarımızda bu durum Anka kuşu örneği ile anlatılır. Anka kuşunun zihinde her hangi bir şekilde tasavvurunun bulunması, isminin sözle veya yazılı olarak ifade edilmesi, bir dış gerçekliğinin bulunduğunu göstermez ve gerektirmez. İşte bunun gibi Mürcie mezhebinin yazılı ve sözlü olarak isminin bulunması, irâde ve arzuları hilâfına birilerine yakıştırılması ve zihinlerde bir şekilde tasavvur edilmesi bir dış gerçekliğinin bulunduğu

432 Ebû İshâk eş-Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 87.

433 Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, s. 151; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 168.

434 Harizmî, *Mefâtihu'l-ulûm*, s. 20.

435 Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 119.

436 Seksekî, *el-Burhân*, s. 21.

437 İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbü'l-Münye ve'l-emel fi şerhi'l-Milel ve'n-nihal* (nşr. Muhammed Cevâd Meşkûr), Beyrut 1399/1979, s. 34.

438 Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 161-169.

anlamına gelmez. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî dönemi söz konusu edildiğinde yukarıda da geçtiği gibi coğrafyacı Makdisî'nin verdiği bilgiye göre o dönemde İslâm Dünyası'nın genelinde yirmi sekiz (28) mezhep vardır. Bu yirmi sekiz mezhep içinde Mürcie ismi geçmemektedir.

Sonuç itibariyle aslında ircâ', bir dönem her kesimin muhâliflerine yönelik suçlayıcı bir yakıştırmasından ibarettir. Zirâ hiçbir dönemde ve hiçbir kimse ittifakla Mürcîî sayılmış olmadığı gibi böyle sayılan hiçbir kimse de ben mürcîiyim diye ortaya çıkmış değildir. Ne kavramsal ne kitlesel ne de düşünsel sınırları çizilemeyen, eldeki bilgilerle tahmin yürütme imkanı bile bulunamayan, sadece suçlayıcı, yargılayıcı bir tanımlamadan ibaret olan ve yergi anlamında kullanıldığı açıkça belli olan bu yakıştırmanın sosyal yapı anlamında mezhep olarak nitelenmesi mümkün görünmemektedir. Belki bunu bir dönem her mezhebin hasımları için dışlayıcı fonksiyon icrâ etsin diye kullandıkları kavram olarak değerlendirmek daha isabetli olabilir. Bu durum sadece Mürcie lakabı ile sınırlı değildir. Bunun gibi mezhep mensuplarının birbiri aleyhinde kullandığı çok fazla lakap bulunmaktadır. Sözelimi Ehl-i Hadis'e yönelik kullanılan Haşviyye, Şukkâkiyye ve Müşebbihe, Mu'tezile'ye yönelik kullanılan Muattıla ve Kaderiyye, Hanefilere yönelik kullanılan Şey'iyye ve Şukkâk, Eş'arîlere yönelik kullanılan Sıfâtiyye ve Mücbire, Kerrâmiye'ye yönelik kullanılan Mücessime bunlardan sadece bir kaçıdır.<sup>439</sup>

\*\*\*

Meseleye ahlâkî ve sosyal barış noktasından bakıldığında bu tür isimlendirmelerin vahim sonuçlar doğurduğu açıkça görülür. Nitekim, İslâm tarihinde bazı grupların kendi yandaşlarına karşı duygusal ve koruyucu, hasımlarına karşı dışlayıcı ve yericî yaklaşımları maalesef bu tür tanımlamaları ve isimlendirmeleri beraberinde getirdiği bunun da ahlâkî ve sosyal bir takım problemlerin doğmasına neden olduğu açıktır. Çünkü bu şekilde sevmediği ve istemediği lakaplarla insanları anmanın, onların rahatsız edeceği ve dışlanmışlık duygusu yaratacağı inkâr edilemez bir gerçektir. Bunun da ahlâkî yozlaşmaya ve toplumsal barışın zedeleneğine yol açması kaçınılmazdır. Mürcîî adlandırmasını hiç kimse üzerine almak istemiyor ve kendisine yakıştırılmasından hoşlanmıyorsa bunun anılan yaftalamaya maruz kalanlar üzerinde olumsuz etkisinin olacağı apaçık bir hakikattir.

439 Bu konuda geniş açıklama için bk. Çağfer Karadaş, "Mezhep ve İsim: Mezhep-İsim Münasebeti ve Ehl-i Sünnet Topluluğuna Verilen İsimlere Dair Bir Değerlendirme", *Marife*, yıl: 5, sy. 3 (2005), ss. 7-24.

Yüce Allah'ın Kur'ân'da "*birbirinize lakap takmayın*"<sup>440</sup> ilâhî buyruğu siyak ve sibakiyle değerlendirildiğinde, lakap takmanın çirkinliğine ve tehlikesine işaret ettiği ve meydana getireceği toplumsal yozlaşmayı ve bozgunculuğu önlemeyi hedeflediği açıkça görülür. Ne yazık ki, tarihten günümüze neredeyse bütün insanlar birbirlerine kötü/çirkin lakap takmaktan uzak durmamış ve tam da bu yüzden kinler, nefretler, çatışmalar ve savaşlar çıkmıştır. Bu kimi zaman hasım gördüğü kişileri yıldırma kimi zaman aşağılamak kimi zaman alay etmek kimi zaman da kendisine kalmasını uygun gördüğü bir takım çıkarılardan başkalarını mahrum etmek için yapılmıştır. Bu durum dün oluyordu bugün de devam etmektedir. Eğer geçmişin kötü lakap takma alışkanlık ve yaklaşımı iyi incelenip anlaşılmazsa, bugün bu istenmeyen durumun önüne geçilemez. "*Kendin için istediğini kardeşin için de istemedikçe*"<sup>441</sup> anlayışı doğrultusunda hareket edilmediği takdirde, hasım görüleni tanımlamak ve dışlamak için gerçekliği bulunmayan birçok mezhep veya grup isminin çıkarılması, ilgi ve irtibatı bulunmayan insanların bunlarla suçlanması problemi devam edecektir. "Müslüman, diğer Müslüman kardeşlerinin elinden ve dilinden emin olduğu kişidir."<sup>442</sup>

Peygamber sözü sadece elle yapılan fiilî saldırı ve tâcizi değil, sözlü saldırı ve tacizi de ifade ve ihtiva eder. İşte tam bu noktada birilerini dışlamak ve bir çıkardan mahrum etmek için lakap takmak, hadiste anılan dilden gelecek zarara maruz kalma yani sözlü saldırı ve taciz anlamına gelir. Bu aslında din ve mezhep sorunundan öte ahlâkî bir sorundur ve sosyal barışın sağlanamamasının altından yatan temel nedenlerden biridir. Bu sorun aşılmış olsa, özelde Müslümanlar genelde bütün insanlar arasında günümüzde cereyan eden birçok anlaşmazlığın ortadan kalkması veya en azından bu yönde bir iradenin gerçekleşmesi söz konusu olabilir.

440 el-Hucûrât 49/11.

441 Buhârî, "İman", 7.

442 Buhârî, "İman", 4, 5.